
1916:
RENÉ DE CLERCQ
BLAAST DE NOODHOORN

JOOST VANDOMMELE

JOOST VANDOMMELE

**1916:
RENÉ DE CLERCQ BLAAST DE NOODHOORN**

**BIJLAGE VAN DE NIEUWSBRIEF 2016 VAN HET RENÉ DE
CLERCQGENOOTSCHAP, DEERLIJK**

WWW.RENEDECLERCQ.BE

Tekening uit de noodhoorn, Vaderlandsche liederen, tweede
uitgave (Lannoo Tielt 1927)

tekenaar tot nu toe onbekend in het archief Lannoo
(telefoon Romain Vanlandschoot 21/1/2015)

1916: DE CLERCQ BLAAST DE NOODHOORN INLEIDING

We zagen al hoe De Clercq op 11 juli 1915 in het Bussummer telegram aan koning Albert, precies twee jaar voor de Open brief aan de koning van de Frontbeweging, ongeveer dezelfde bekommernissen formuleerde. Evenals de Open brief had het telegram geen eisend karakter. Het waren eerder uitingen van grote ongerustheid aan de laatste toeverlaat: de onkreukbaar geachte vorst. Uiteraard werden deze acties door het toenmalige Belgische establishment geheel anders gepercipieerd. Voor hun werd het voortbestaan van het land zélf bedreigd en in vraag gesteld. We zagen ook dat De Clercq op 15 december 1915, twee maanden na zijn afzetting als leraar, door ds. Domela was overgehaald om het 7 puntenprogramma van het radicaal activistische Jong Vlaanderen te ondertekenen. De conclusie als zou De Clercq onmiddellijk in het activisme zijn gestapt, is echter voorbarig. Tot de zomer van 1917 was zijn positie niet echt duidelijk te noemen. We willen eerst wat nader ingaan op de algemene ontwikkelingen in 1916 aan deze en gene kant van de IJzer voor beter begrip van hetgeen zal volgen. Op 18 januari 1916 wordt de regering de Broqueville herschikt tot een werkelijk kabinet van nationale eenheid: de socialist Emile Vandervelde en de rabiaat anti-Vlaamse liberaal Paul Hymans worden minister mét portefeuille. Op 15 maart kondigt Gouverneur-generaal von Bissing de vernederlandsing van de Gentse universiteit aan. Op 2 december 1915 was hiervoor al 300.000 Frank in de begroting ingeschreven. Op 3 januari werd het zgn. auto-rekwest¹ gepubliceerd: 38 vooraanstaande Vlamingen vragen aan de Gouverneur-generaal om af te zien van de heropening. Zij vangen uiteraard bot want de vernederlandsing van de Gentse universiteit moest precies het visitekaartje van de Flamenpolitik worden². De Münchense mathematicus Walther von Dyck³, die half januari opduikt in Gent, had tijdens zijn verkenningsronde vanaf begin februari af te rekenen met verzet van het professorencorps. Slechts 7 profs⁴ (waaronder Peter Hoffmann⁵ die rector werd) zouden meewerken. Paul Fredericq, voormalig professor en mentor van De Clercq⁶ werd gezien

---

1 Men noemde dit het auto-rekwest omdat de handtekeningen per auto werden opgehaald. Opvallende onder tekenaars: Antwerps burgemeester Jan De Vos, Louis Franck, Edward Anseele, August Vermeylen, Alfons Siffer en de Gentse ACV-volksvertegenwoordiger August Huyshauwer. Raf Verhulst alias Luc betitelde In Het Vlaamsche Nieuws het initiatief als de ‘Zwanslijst van de groep van Oud-Vlaanderen’. De activisten beschouwden hen als oudgedienden van de Vlaamse beweging.

2 Een gelijkaardig proces ontwikkelde zich in Russisch Polen. In Warschau, dat werd ingenomen op 5 augustus 1915, zullen de Duitsers op 15 november 1915 (met veel minder tegenstand) de gerussificeerde universiteit heropenen met het Pools als voertaal. De rol van Gouverneur-generaal wordt daar waargenomen door Hans von Beseler, de ‘bedwinger’ van Antwerpen, Gent en Brugge in 1914.

3 Walther von Dyck (München 6 December 1856 – München 5 November 1934) Hij zei: ‘Ich bin kein Politiker nur ein Techniker’

4 Von Dyck noemt hen ‘das Fähnlein der sieben Aufrechten (het vendel der zeven flinke mannen)

5 Pierre of Peter Hoffmann (Osweiler 4 juni 1851 - Maagdenburg 9 november 1918).

6 In De Toorts van 7 oktober 1916 schrijft De Clercq in een bijdrage ‘prof. Paul Fredericq en Prof. Pirenne’ het volgende: ‘Nog steeds wordt, bij besprekingen van de vervlaamste Gentse hogeschool, tegen ons geschermd met de namen van Prof. Paul Fredericq en Prof. Pirenne. Er is abuis. Prof. Pirenne is een uitstekende geleerde, een man met een vurig temperament, maar volbloed Waal, en daarbij de uitvinder van de Belgische ziel, die nog steeds naar een lichaam zoekt. Binnen onze landsgrenzen werd het species Belg nog nooit ontmoet. Daar leven en bewegen, behalve enkele duizenden Duitsers, alleen Vlamingen en Walen, vogels van zeer divers pluimage, die van elkander evenveel verschillen als de vliegende blauwvoet van de kraaiende haan. Dat Prof. Pirenne voor het Vlaams belang niets voelt, is aldus begrijpelijk. Prof. Paul Fredericq, eveneens een beroemd geschiedkundige, is een Vlaming, hij, en een Vlaamsgezinde, doch in de eerste plaats als politiek man opportunist en anticlericaal. Ik kan des te onbevanger de waarheid over hem neerschrijven, omdat ik in het hele land niemand zo liefdevol vereer als mijn goede professor, die ik in mijn studententijd, geestelijk en stoffelijk, als mijn weldoener beschouwen mocht. Ook als letterkundige ben ik hem veel verschuldigd. Zijn gevangenneming betreur ik ten hoogste en ik kan overigens niet inzien wat de

als de spil van het professorenverzet. Op de vraag of hij in staat was in het Nederlands te doceren, antwoordde Fredericq: ‘capable, mais pas en mesure’. Samen met een andere oud-professor van De Clercq, Henri Pirenne, werd hij op 18 maart 1916 naar Duitsland weggevoerd⁷. Sommigen beweren dat Domela, die met Fredericq in een persoonlijk conflict was gewikkeld, de Duitsers zou hebben

Fredericq in gevangenschap in Guthersloh op 6 mei 1916. Bemerkt het tweetalige zakje van de secours aux prisonniers de guerre met de Gentse torenrij aan de muur. In deze zakjes stuurde de vereniging paasgeschenken rond.

opgestoot... Er kwam veel internationaal protest tegen de deportatie van beiden. Ook het Vaticaan kwam tussen voor deze twee notoire logebroeders... Op 15 maart werd de verordening over gebruik der academische taal uitgevaardigd, op 26 april wordt een budget van 350.000 frank vrijgemaakt. Op 19 juli volgt een verordening over de ‘traktementen’ van de professoren. Intussen is men op zoek naar geschikte professoren voor de Vlaamse universiteit.

Zo klopt De Clercq op 24 juni 1916 aan bij Jules Persijn⁸, die vlak bij Van Cauwelaert in Scheveningen woont, om die te overtuigen een leerstoel in Gent te aanvaarden. Aanvankelijk aanvaardt Persijn, die overigens het manifest voor de heropening had getekend maar later trekt hij zich (uit schrik?) terug als hij verneemt dat er ook Duitse professoren zullen worden aangesteld. De Belgische regering

bezzettende macht genoodzaakt mag hebben, om tegen hem en zijn ambtgenoot een gewelddadige maatregel te treffen. Paul Fredericq is een Vlaamsgezinde, ja, en staat in Holland misschien als flamingant bekend. Als dusdanige (sic) echter, ik kan er niet genoeg de nadruk op leggen, werd hij, in Vlaanderen zelf, sinds lang niet meer beschouwd. Noch de actieven, noch de passieven, kunnen hem tot de hunnen rekenen. De heren van Cauwelaert en Hoste zullen dit stellig niet betwisten. Prof. Fredericq ijverde tegen de radicale vervlaamsing van de Gentse hogeschool, voorgestaan door alle strijdende Vlamingen. Zijn stelsel was de tweetaligheid, een ongelukkige oplossing, die niemand kan voldoen, en door de hogeschoolcommissie voorgoed werd verworpen. Het is dus onrechtvaardig de naam en het gezag van de Gentse hoogleraar, in de tegenwoordige hogeschoolstrijd, tegen ons te gebruiken, daar hij, ook voor de oorlog, geen voorstander was van de algehele vervlaamsing.’

⁷ Zonder enige uitleg vertrok Fredericq met een Duitse oppasser in een eerste klassécoupé naar Duitsland waar hij aanvankelijk in Gütersloh werd vastgehouden. Hij werd er volgens zijn stand behandeld en genoot relatief veel bewegingsvrijheid en voordelen i.v.m. post,

⁸ Jules Persijn (Wachtebeke 20 april 1878 - Broechem 10 oktober 1933) was een Germanist van de Leuvense school en bezieler van het literaire tijdschrift Dietsche Warande en belfort. Tijdens de oorlog leunde hij aan bij Frans van Cauwelaert.

doet onder druk van de omstandigheden enkele loze beloften over allerlei en doet inmiddels aan het front beroep ‘op goede wil van officieren en soldaten’. Intussen borrelen enkele initiatieven op zoals de 130 verschillende frontblaadjes, die verschijnen ondanks de vele praktische moeilijkheden. Achter het front ontstaan ook studiekringen, kunstkringen en toneelgroepen. Kapelaan Verschaeve heeft er een soortgelijke taak als De Clercq nl. het kernachtig formuleren van de problemen bvb.: ‘we zijn in alles achtergesteld, tenzij op het front en het dodenveld’. Vanaf mei ontwikkelt Verschaeve op vraag van Hilaire Gravez⁹ en Firmin Deprez een actieprogramma, uitgeschreven in ‘Wat de Vlaamse studenten kunnen doen’ (mei 1916). De studenten worden de ‘officieren’ van de Vlaamse beweging die ‘de Vlaamse ziel van de soldaten tot leven moeten wekken’. Dr. Frans Daels¹⁰ en Hilaire Gravez ageren tegen de teloorgang van het 6de en het 9de gebod. Lichamelijke en geestelijke ‘reinheid’ is het antwoord. Zij publiceren een brochure Voor onze vrouwen op 20.000 exemplaren, richten een Bond der deftige lieden op en organiseren een Secretariaat van katholieke Vlaamse Hoogstudenten (SKVH) op dat dit alles moet coördineren. Vele soldaten vinden deze houding pastoor- en kinderachtig. Oorlogsvrijwilliger en pas benoemd luitenant Piet Van Rossem¹¹ verdwijnt in april tijdens een verkenningstocht bij Noordschote. Volgens sommigen is hij gedeserteerd en is hij eerder Duits- dan Vlaamsgezind. Van Rossem wordt naast de achterneef van De Clercq, Godfried Rooms, één van de spilfiguren van de Vlaamse actie in het krijgsgevangenenkamp van Göttingen. Op 24 april breekt in Ierland de Paasopstand uit (met een Duitse insteek), die zeer inspirerend zal werken op de Vlaamsgezinden. Al gauw mag over dit onderwerp achter het front niet meer worden gepraat of geschreven. De gebeurtenissen in Ierland zijn ook De Clercq niet ontgaan. In het gedicht Grijpland waarschuwt

Tweetalige sluitzegels van het SKVH

hij de Britten: gedenk den Ier, gedenk den Boer! (september 1917). Op 21 mei sneuvelt Firmin Deprez. 25 Leuvense studenten zijn aanwezig op de begrafenis: ‘nog heeft de stem van hun bloed nog niet luid genoeg geroepen omdat ze zou worden verstaan...’ Uit dit voorval ontstaat in de zomer Heldenhulde. Men wil een behoorlijk graf, iets blijvend voor Deprez. Er wordt geld ingezameld. Jozef Verduyn¹² coördineert. Bedoeling is eerst een graf voor Deprez te realiseren dan voor andere studenten. De volksjongens komen later aan de beurt.

Uiteindelijk komen 10 (oud)studentenleiders samen o.m. Filip de Pillecyn, Hilaire Gravez, Jozef Verduyn, Adiel De Beuckelaere, Frans Daels en Joris van Severen. De meest mature, nl. 27-jarige De Beuckelaere, wordt als leider verkozen. De Beuckelaere was collega van De Clercq in het Gentse atheneum en correspondeert via De Clercq met zijn vrouw. Een andere vooroorlogse collega, Oscar De Gruyter correspondeert eveneens met De Clercq en komt daardoor op een slecht blaadje bij de mili-

9 Hilaire Gravez (Gijzegem 8 april 1889 - Aalst 3 september 1974), Firmin Deprez (Kortemark 30 mei 1890 - Noordschote 21- 22 mei 1916)

10 Frans Daels (Antwerpen 7 januari 1882 -- Gent 22 december 1974)

11 Piet Van Rossem sr. (Temse 11 december 1894 - Turnhout 13 februari 1971)

12 Jozef Verduyn (Ruddervoorde 23 november 1884 - Brussel 7 oktober 1936).

hij de Britten: gedenk den Ier, gedenk den Boer! (september 1917). Op 21 mei sneuvelt Firmin Deprez. 25 Leuvense studenten zijn aanwezig op de begrafenis: ‘nog heeft de stem van hun bloed nog niet luid genoeg geroepen omdat ze zou worden verstaan...’ Uit dit voorval ontstaat in de zomer Heldenhulde.

Men wil een behoorlijk graf, iets blijvend voor Deprez. Er wordt geld ingezameld. Jozef Verduyn¹² coördineert. Bedoeling is eerst een graf voor Deprez te realiseren dan voor andere studenten. De volksjongens komen later aan de beurt.

Muurschildering n.a.v. 75 jaar Ierse Paasopstand. Rechtsonder het brandende postgebouw in Dublin waarin de opstandelingen zich hadden verschanst. De meeste leiders van de opstand werden terechtgesteld, waarna het Ierse volk massaal in opstand zou komen.

taire overheid¹³. Van achter het Front is er veel kritiek op de pers. Die wordt veel te lauw bevonden en ongeschikt om aan de behoeften van jonge Vlaamse intellectuelen te voldoen. Omdat het dagblad *Ons Vaderland* in moeilijkheden verkeert, zullen de Frontjongens zelf voor gratis kopij zorgen. Het

Joe English ontwierp de bekende heldenhuldezerkjes Met niet toevallig het Ierse kruis.

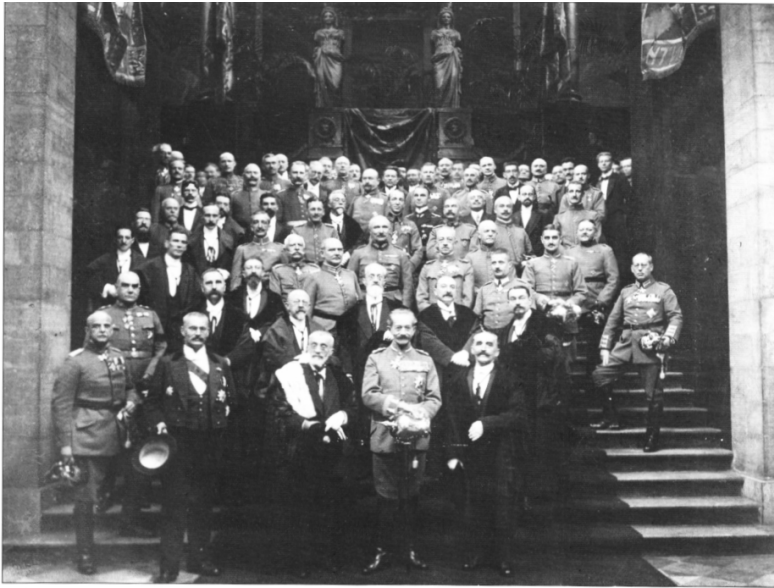
blad wordt stilaan de spreekbuis van de groep Daels/SKVH en krijgt meer en meer de functie van een vrije tribune. In september wordt een manifest van 100 Vlaamse intellectuelen gepubliceerd ten gunste van de Vlaamse hogeschool¹⁴, 'een lang geëiste, al te lang verdaagde, dus welkome rechtsherstelling'. Le Havre laat intussen weten dat de professors die zullen instappen hun onderscheiding in de Leopoldsorde zullen verliezen. De Vlaamse hogeschool stimuleert het debat achter het front. De reacties zijn verdeeld: Joris Van Severen oordeelt positief: de vervlaamste universiteit is een voldongen feit dat men na de oorlog toch niet zal durven terugschroeven maar 'daar is te veel bloed tussen'. De vernederlandsing is echter een 'natuurrecht'. Achter het front dient men noch te oordelen, noch te veroordelen. De echte fout ligt eigenlijk bij Belgische regering(en)

aldus Van Severen. Op 21 oktober draagt het Gouvernement-Generaal de universiteitsgebouwen officieel over aan de universiteit en op 24 oktober gaat de vervlaamste universiteit van start na een plechtigheid met '500 Vlaamse denkers en strijders' met 40 studenten¹⁵, er worden nog 30 inschrijvingen verwacht en na enkele dagen zijn er 110 studenten. Op het einde van het academiejaar zijn er 138. Rector Hoffmann zegt in zijn openingsrede dat 'met het invoeren der Nederlandse taal ook een nieuwe geest moet wakker worden in de tot nu geketende maar thans verlost geest van het Vlaamse

13 Ook Juliaan Platteau schrijft naar De Clercq: 'Belgisch front, 17 september 1916. beste René, Ik maak ditmaal beroep op de gediensigheid van de heer L te Amsterdam en sla van een andere kant een wat meer gematigde toon aan; 't is heel waarschijnlijk mijn ietwat, en toch gewettigd, verbitterd schrijven (zei onze bijdrage over 1915 JV), dat de oorzaak is van mijn tot nu toe vergeefs pogen om met U in briefwisseling te geraken. 'k Zal me dan maar onthouden beschouwingen te doen over 't geen ons allen, Vlamingen, aan 't hart ligt. Eén ding toch durf ik je zeggen (en daarvoor zal toch mijn brief niet onderschept worden zeker) allen zijn we hier ons recht en onze eisen bewust en wachten slechts op 't sluiten van de vrede om moedige vrije leiders en ... lijders (dit voor u) bij te staan. De onverschilligsten wakker geworden en de niet geletterden verlangen naar deugdelijk, doch Vlaams onderwijs. Schrijf me hoe 't uw moedige vrouw en kinderen stellen. En een warme handdruk van je genegen vriend, J'

14 De Toorts dd. 9 september 1916 drukt het gehele manifest af met de lijst van ondertekenaars (waaronder René De Clercq en twee volksvertegenwoordigers nl. Leo Augsteyns en Adelfons Henderickx). Het is de Clercq zelf die de inleiding schrijft onder de titel 'De Stem van Vlaanderen': 'Met een gevoel van hoge vreugd begroeten wij het hier volgend manifest van de Hogeschoolbond, dat in Vlaanderen, in Holland en over de hele beschaafde wereld een heerlijke indruk maken moet. De degelijke inhoud, de edele vorm, die er stem en klem aan geven, maken het tot een historisch document van onvergankelijke waarde. In Vlaanderen is er nog moed en kracht; er is meer dan hoop, er is vertrouwen op zekerheid van nationaal herleven. Het manifest strekke de Hollandse geleerde, die een hoogleraarsambt te Gent aanvaardden tot eer en blijde fierheid, na vervulde plicht; het strekke degenen, die menen te moeten uitkomen met een weinig zielverheffend: ben ik mijn broeders hoeder? tot beschaming. Hollandse broeders, kranige Groot-Nederlanders, het geestelijk Vlaanderen betuigt een warme dank en wenst u hartig welkom en geluk. RENÉ DE CLERCQ'

15 Studenten aantrekken blijkt moeilijker dan professoren te vinden o.m. omdat Gent in het Etappengebied ligt en moeilijk te bereiken is. De belangrijkste moeilijkheid is het feit dat men de inschrijving als student beschouwt als 'haut-trahison'. De huizen van de kandidaat-studenten worden bezocht door hooggeplaatsten etc.. 'men zou zich bijna in verkiezingstijd hebben gewaand'... Eén van de eerste studenten is Edzard Domela die op 27 oktober het Gents studentencorps Hou en de trou opricht.

Op 21 oktober draagt gouverneur-generaal von Bissing namens de Duitse overheid de universiteit over aan rector Hoffmann (links van von Bissing). Walter von Dyck die de hele operatie had georganiseerd, staat helemaal links op de eerste rij. De jonge Marcel Minnaert staat negende van rechts op de laatste rij.

volk'. Hij wijst ook op de sociale rol van de universiteiten en stelt dat wetenschap niet toebehoorde aan een geprivilegieerde klasse maar het volkswelzijn moest dienen. Student Wies Moens merkte op: 'De woorden kwamen tot ons, gedragen op een enthousiasme, dat haast wonder-

lijk aanded bij het schrielle, grijze figuurtje van de spreker'...¹⁶

Met een KB dd. 10 oktober worden door Le Havre alle medewerkers¹⁷ uit alle nationale orden

16 De onhoudbare spreidstand die het activisme moest innemen, liet zich op dat moment al op een schrijnende manier zien. Begin oktober was het Duitse leger immers begonnen met de massale opeising en arrestatie van arbeiders, al dan niet werkloos. Aanleiding in Gent was blijkbaar de weigering van het personeel van de constructieateliers Van den Kerckhove op de Coupure om voor de Duitsers te werken. De Gentse arbeiders werden de volgende dagen samengedreven in de gebouwen van la Linière Gantoise op de Blaisantvest, waar een enorme toeloop van bezorgde familieleden en vrienden ontstond. Vanaf 20 oktober werden de opgeëisten in stoet naar het station gebracht en van daar naar een onbekende bestemming, waar ze voor het Duitse leger moesten werken. In de groeiende afkeer voor de Duitsers deelden 'tous ceux qui passent pour les complices des Allemands, a commencer par les flamingants', aldus een oorlogsdagboek. De verontwaardiging nam nog toe naarmate de eerste berichten over de slechte behandeling van die arbeiders doorsijpelden. Het samenvallen van de opening van de Vlaamse Hogeschool met de eerste wegvoeringen leverde een striemend clandestien pamflet 'les deux cortèges' waarschijnlijk van de Gentse schepen Maurice De Weert. Zijn pamflet pleitte indirect het stadsbestuur vrij. Aan burgemeester Braun en schepen Anseele werd immers al verweten dat ze de opeisingen niet beletten, omdat ze blij waren dat er daardoor minder behoeftigen ten laste van de stadskas vielen. De twee stoeten, die van de opgeëisten, bewaakt door Pruisische soldaten en die op weg naar de aula in de Volderstraat kruisten mekaar. Volgens De Weert werd na de plechtigheid in de Aula 'een feestmaaltijd aangericht, waarbij dan gesproken werd over proven (prébendes), traktementen, toekomstige zegeprelen, uitroeiing der franskiljons met knuppels en geweervuur, zedelijke en verstandelijke verheffing van het Vlaamse Volk, herstel zijner grieven, maar niemand dezer herstellere van onrecht had de onkiesheid, bij Z. Exc. te vragen naar het lot, van de tweede stoet.' (...) 'In de Gantoise hadden de zaken een eenvoudiger verloop: De maaltijd der genodigden bestond hier uit water en brood en zij sliepen op den vloer, opeengepakt als verachtelijk vee. 's Anderdaags werden zij opgeladen voor een onbekende bestemming. Enkel en zullen hun vaderland niet terugzien...'

De Duitse (politieke) overheden in Berlijn en Brussel beseften dat de deportaties onverenigbaar waren met de doelstellingen van hun Flamenpolitiek. Von Bissing had de Duitse kanselier al eind september gewezen op de indruk die het zou maken als de Duitsers bij de opening van de Vlaamse Hogeschool terzelfder tijd met de massale deportatie van jongeren begonnen. De oppermachtige militairen deden echter of hun neus bloedde. Nog pijnlijker was het als een van die groepen opgeëisten of werkweigeraars fier de Vlaamse Leeuw aanhief... Virginie Loveling noteerde: 'De Duitsers kennen tot het smalste paadje, het nietigste hoekje struikgewas, de onbeduidendste hoogte van Vlaanderenland; maar in den geest en het karakter der Vlamingen zijn ze niet doorgedrongen'...

17 Uit de directe omgeving van De Clercq worden zijn oud-docent en universiteitsbibliothecaris Willem De Vreese aangesteld (benoeming 26 september) die ook zijn pupil Anton Jacob laat benoemen als docent (14 oktober), Jan Eggen (medewerker De Vlaamsche Stem; benoeming professor rechten 9 september), Lucien Brulez (redactiesecretaris van de tweede versie van De Vlaamsche Stem; benoeming als docent 29

Collectie AMVC-Letterenhuis Antwerpen
rector Hoffmann opent de vervlaamste universiteit op 24 oktober.

bij de soldaten aantast. De regering kan overigens om het even wat beloven: achter de IJzer heeft de franskiljonse legertop de ongecontroleerde concrete macht. Nog in oktober verklaart Frankrijk dat juli), Marcel Minnaert (oud-leerling De Clercq; benoeming docent fysica 2 september), Arthur Claus (epilepsiespecialist; benoeming hoogleraar psychologie en neurologie 13 september; zal later in ballingschap in de kring van De Clercq terecht komen samen met zijn partner Juliane Gabriëls). In 1917 zou ook nog De Clercq's oud-collega Hippoliet Meert als hoogleraar worden benoemd.

Professoren van de zgn. von Bissinguniversiteit o.m. Anton Jacob (staand 2de van rechts), Jan Eggen (zittend, 4de van rechts) en Arthur Claus (zittend, 1e van rechts)

18 Lodewijk Dosfel (Dendermonde 15 maart 1881 - Dendermonde 27 december 1925).

19 De Toorts van 25 november publiceert de volgende brief: 'Belgisch front, 24 oktober 1916. Waarde de Clercq, Ik heb u al dikwijls willen schrijven, maar de omstandigheden zijn zo weinig aanmoedigend. Want nevens het lichamelijke wordt in deze tijd ook het geestelijke verminkt. En men spreekt daarom niet zoals men wil. Er was – en is – daarbij zoveel kans dat mijn brief u niet zou bereiken. Wat wel eens een gevoel geeft van nutteloosheid en tot zwijgen stemt. Ik wil het toch even wagen. Het is immers een bijzonder dag, niet? (de opening van de vervlaamste Gentse universiteit; blijkbaar is men daar achter het front goed van op de hoogte JV) En ik weet van zeer vele kameraden, hier aan deze zijde van de barricade, dat ze de gebeurtenis van heden met grote vreugde begroeten. Wat we allen sedert jaren geëist hebben, nu is het er, tot spijt van wie 't benijdt. Er is maar één ding, dat ons kwelt: hoe gaan we behouden wat we nu bezitten? Ik kan u de verzekering geven, dat allen, die zich reeds vóór de oorlog van ons goed recht bewust waren, en nu naar deze kant werden gestuwd, de Vlaamse gebeurtenissen der laatste tijden met de grootste spanning hebben gevolgd. Al degenen met wie ik in aanraking kwam staan aan uw zijde. Wij weten natuurlijk niet met juistheid wát er in ons land omgaat. Wat de pers daaromtrent mededeelt moet ons sceptisch stemmen. Doch van één zaak zijn we overtuigd, namelijk dat we nu een geestelijke leider bezitten, rond wien wij ons allen kunnen scharen. En daaraan hadden we in de eerste plaats behoefte. Harmen Riels is geen belofte gebleven; hij is schoon werkelijkheid geworden; Wie hem onrecht aandoet treft ook het hele volk. Bericht aan de heer der twaalf kogels. Verontschuldigd de toon van dit schrijven. Ik had u liever van den gemoede gesproken maar u zult begrijpen... Hartelijke groeten van Uw toegenegene H'

het niet langer de censuur kan/wil uitoefenen. De Belgen nemen over maar zijn veel strenger tegenover vermeende subversie en defaitisme. Lodewijk Severeijns²⁰ publiceert Vlaanderens Weezang²¹, een activistische brochure waarin de Vlaamse achterstand (voor de eerste keer) in cijfers, grafieken

In de brochure Vlaanderens Weezang van Lodewijk Severeijns (hier de Franse vertaling La Flandre martyre) werd de Vlaamse achterstelling voor het eerst statistisch en aanschouwelijk voorgesteld

en tabellen wordt uiteengezet. Uiteraard wordt deze brochure een clandestien hebbeding achter het front.

Eind '16 wordt vanuit Nederland het Werk der Vlaamsche oorlogsmeters gesticht door Mevrouw Hullebroeck, Anna De Vos. In december '16 zijn er al 1.000, het zullen er ooit 9.000 worden. Hoewel het Werk nauw verbonden is met Van Cauwelaerts Vrij België, krijgt het onmiddellijk een subversief cachet. Brieven kunnen namelijk militaire inlichtingen bevatten en geven de sfeer weer aan het front... Met kerst 1916 duikt voor de eerst de leuze AVV-VVK op. Eind december 16 wordt een Vlaams soldaat in verdachte omstandigheden door een Waals schildwacht neergeschoten. Een legervergadering van de prille Frontbeweging in Alveringem wordt afgeluisterd en Hilaire Gravez ter verantwoording geroepen. De bijzondere omstandigheden zetten de flaminganten aan tot zelfstandig denken wat zal leiden tot een zelfstandige, niet-partijgebonden beweging. Nog iets nieuw is de gedwongen omgang van intellectuelen met de volksjongens... We mogen in dit verband niet vergeten dat de vooroorlogse Vlaamse beweging een elitair karakter had. In deze specifieke situatie deelde men het harde en uitzichtloze leven van de kleine man. Vergeten we niet dat het veldleger grotendeels bestond uit Vlaamse boerenzonen. 20% van de Vlamingen waren ongeletterd t.o.v. 12% van de Walen. Men krijgt thans een buitenkans om aan 'volksverheffing' te doen. De ontluikende Frontbeweging vindt de traditionele Vlaamsgezinde politiciers zoals Van Cauwelaert té regeringsgezind maar men is er gerust in dat 'na de oorlog de vaarwaters wel weer zullen samenkomen'... Pas in 1917 zal de geheime Frontbeweging een geweldige vlucht nemen... Wat het activisme betreft: de geëxalteerde ds. Domela heeft eind 1915 duidelijk zijn hand overspeeld en de Duitsers vinden hem eerder

20 Lodewijk Severeijns (Antwerpen 23 februari 1872 - Schaarbeek 17 maart 1957).

21 De brochure komt voor de eerste maal uit met kerst 1915. Met Pinksteren zorgt de activistische (Jongvlaamse) propaganda voor een massa-oplage van 20.000 exemplaren. Er volgt ook een Franse en Duitse vertaling.

hinderlijk dan nuttig. In al hun machinaties betreffende de vernederlandsing van de Rijksuniversiteit laat het bezettingsbestuur in Brussel Jong Vlaanderen links liggen. Men zal ook de geldkraan voor het Jongvlaamsche dagblad De Vlaamsche Post toedraaien. Met de militairen boterde het intussen beter. In de loop van december 1915 was Domela in Brugge bij admiraal von Schröder²², die in feite alleenheerser was in het zgn. Marinegebied, ontvangen. Volgens Domela's biograaf, Lammert Bunning heeft deze connectie hem in contact gebracht met instanties van het 4de leger in Tielt. Wat er ook van zij: op 6 februari 1916 wordt door kolonel Ostertag en Domela een contract getekend waarbij deze laatste beschikking krijgt over 20.000 mark om De Vlaamsche Post te redden. Het was uitstel van executie want op 5 mei 1916 verschijnt het laatste nummer. Het blad paste niet meer in de Duitse objectieven en werd, zoals De Vlaamsche Stem eind januari, opgedoekt. Domela had nog meer pech want eind maart 1916 was zijn pas, uitgereikt door generaal von Werder de dag dat Gent werd bezet, verlopen. Hij kon zich nog even beredderen met beperktere Passchierscheine via zijn vriend Wolfgang von Unger, inspecteur van het Etappengebied. Domela's briefwisseling werd bovendien scherp in de gaten gehouden en waar nodig onderschept. Uiteindelijk werd Domela ook binnen zijn eigen Jong Vlaanderen op een zijspoor gezet... Hij werd op het nippertje via vrienden uitgenodigd op de (her)opening van de vervlaamste universiteit. De grote opgang van het activisme zal zich, net als bij de Frontbeweging in 1917 doorzetten. 1916 was ook het jaar van de absolute patstelling aan het front. 'The big push' aan de Somme was een mislukking gebleken o.m. omdat de Duitsers meesters bleken in de verdediging. Toch zouden de geallieerde bevelhebbers geen conclusies trekken...

In het zgn. Marinegebied (Brugge en de kust) had admiraal Von Schröder zowat alle macht. Via diens baas Grossadmiral von Tirpitz, een persoonlijke vriend van Domela, genoot die daar onbeperkte steun.

---

22 Ludwig von Schröder (17 July 1854 Hintzenkamp near Eggesin – 17 July 1933 in Berlin-Halensee)

In Holland, Vlaanderen en Zuid-Afrika

IS ELK ONTWIKKELD GROOT-NEDERLANDER GEABONNEERD OP

Dietsche Stemmen

Het Tijdschrift voor Nederlandsche Stambelangen

ONDER REDACTIE VAN:

Prof. Dr. H. D. J. BODENSTEIN :: Dr. RENÉ DE CLERCQ :: F. R. COERS Frzr
Mr. W. L. J. VAN ES :: C. GERRETSON :: E. H. RIETJENS :: Jhr. Dr. C. G. S. SANDBERG
A. J. VAN VESSEM.

EN MET MEDEWERKING VAN:

Karel Angermille, Eug. de Bock, Prof. G. J. P. J. Bolland, Mr. Boogaerts, Dr. A. Borms
Willem Brans, Dr. Lucien Brulez, Achille Brys, Adolf Clauwaert, Richard de Cneudt
Mr. Dr. C. O. P. Baron Creutz, S. H. E. Domela Nieuwenhuis Nijegaard, Mr. J. L. M. Egger
Willem Gijssels, Jhr. R. Groeninx van Zoelen, Mr. Adolphons Hendrickx, Dr. D. Hoek
G. van Hulzen, Dr. A. Jacob, Ariël de Jaegher, A. D. Keet, Reimond Kimpe, S. Kok
Frans van Laar, J. H. Lambrichts, Mr. A. Loosjes, Dr. M. Minnaert, Pol de Mont
Dr. P. Molenbroek, J. A. Nederbragt, Dr. Eug. van Oye, Dr. Ant. Picard, Leo Picard
Dr. D. E. H. M. Pleitincx, J. Petri, Mr. P. H. Ritter, Mr. A. van Roy, Dr. Jul. van Roy
Dr. M. Rudelsheim, Karel Reinhard, L. Severijns, Prof. Mr. S. R. Steinmetz, Dr. N. B. Tenhaeff
Dr. J. van der Valk, Rafael Verhulst, Gustaaf Vermeersch, Everard van Vleminxhove
Jhr. C. H. O. M. von Winning, en talrijke andere vooraanstaande Groot-Nederlanders

Het Tijdschrift **Dietsche Stemmen** bevat maandelijks vijf à zes vel, groot formaat
Het is het goedkoopste onder de groote Nederlandsche tijdschriften

Prijs per half jaar voor	Holland en de Ned.-Indiën	fl. 3.—.
" " " " "	Vlaanderen	fr. 5.—.
" " " " "	Z.-Afrika	5 S.
" " " " "	Buitenland	fl. 3,75.

MEN SCHRIJFT IN VOOR:

Holland Uitgeverij Dietsche Stemmen. UTRECHT.	Vlaanderen ANTWERPEN. Boekhandel „Flandria”. GENT. Van Goethem & Co.	Z.-Afrika en N.-Indië J. H. de Bussy AMSTERDAM.
--	---	--

en in elken Boekhandel.

16 september 1915: eerste redactievergadering Dietsche Stemmen

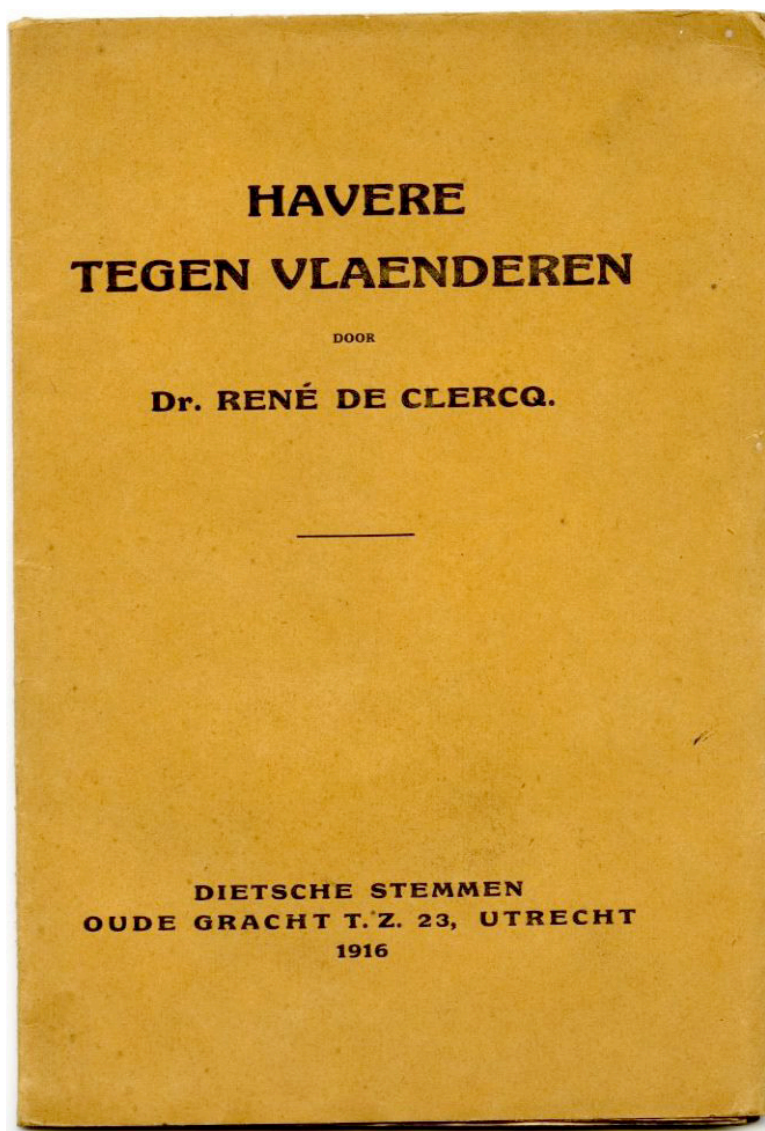
Volgens getuigenis van Jacob was De Clercq met zijn ontslag ‘blijde als een kind’ omdat hij zich nu eindelijk ongebonden voelde. Het leraarschap heeft De Clercq overigens nooit gelegen. Het was ds. Domela’s zoon Edzard (zie supra), overigens een oud-leerling van De Clercq die begin november 1915 namens de dissidente ANV-studentenafdeling Utrecht²³ een meeting belegde tegen de ‘afstelling’ van De Clercq en Jacob met als eregasten ds. Domela, Minnaert, Picard en De Clercq zelf. Marcel Minnaert, de Zuid-Afrikaan Erasmus en De Clercq zelf speechten en er werd uiteraard een motie tegen de ‘afstelling’ gestemd. Deze meeting is in feite het embryo geweest van het nieuwe initiatief Dietsche Stemmen en de latere Dietsche Bond

Met professor Bodensteyn spreekt De Clercq vanaf februari 1916 voor vergaderingen in Utrecht, Amsterdam, Delft, Leeuwarden, Zutphen, Dordrecht e.a. De Clercqs mening over de Nederlanders leest men in zijn latere autobiografische roman ‘Een Wijnavond bij dokter Aldegraaf’: ‘De erfgenamen van de geuzen zijn zelfgenoegzaam geworden (...) Het Nederlands nationaal gevoel is zeer eng, sommigen beweren hier dat Nederland pas boven de Moerdijk begint (...) Nu wordt Nederland door verval na de gouden eeuw zelfgenoegzaamheid, gemakzucht en modezucht verweten (...) de vreemden nahollen, weinig geneigd tot daden maar steeds tot kritiek (...) De heelmeesters waren Potgieter, Multaltuli, Bolland (een schreeuwende in de woestijn) (...) Het Nederlandse volk is gezond maar wordt slecht voorgelicht’.

Dat De Clercq op dat moment ook in Vlaanderen zelf en zeker in activistische kring, als dichter grote populariteit geniet, blijkt uit een enquête in het Antwerpse dagblad Het Vlaamsche Nieuws van zijn vriend August Borms, dat een pop poll van de meest geliefde Vlaamse literatoren houdt. Uit vijfhonderd drieëntwintig antwoorden komt hij op de zesde plaats na Gezelle, Conscience, Streuvels, Ledeganck en De Mont. Hij laat Verriest en Rodenbach achter zich... De steekproef is uiteraard slechts representatief voor het Antwerpse.

In november van 1915 is dan inderdaad in Utrecht het Groot-Nederlandse Dietsche Stemmen, tijdschrift voor Nederlandsche stambelangen verschenen op initiatief van de dissidente ANV-ers, die vinden dat het ANV-hoofdbestuur de activisten hun steun onthoudt, met o.a. Gerretson (die weer
23 Tegenover de officiële passieve, ‘neutralistische’ houding van het ANV (bepaald in Neerlandia november 1914) huldigden de studenten van ANV Utrecht het standpunt dat de Noord-Nederlanders ‘precies in oorlogstijd waar in Vlaanderen en Zuid-Afrika de Nederlandse taal en het Nederlands volksbestaan ernstiger dan ooit werden bedreigd, niet neutraal terzijde konden staan... ‘ M.a.w. De keuze tussen activisme en passivisme moest voor de Noord-Nederlanders op zijn minst een vrije kwestie zijn.

voor geld zorgt) en zijn vriend Derk Hoek, Anton Van Vessem²⁴ (studentenafdeling ANV-Utrecht). Ook Leo Picard, die zojuist als meer gematigde binnen de Jongvlaamse beweging het pleit had verloren tegen Domela (die had nog gehoopt 'dat Picards 'Pirennevergiftiging' zou overgaan en voor hem bleef bidden') en eind augustus 1915 ontslag moest nemen als hoofdredacteur van De Vlaamsche Post, deed mee met Dietsche Stemmen. Picard was stilaan op het standpunt van Gerretson gekomen en dus ook bruikbaar geworden voor de realo's van de Politische Abteilung in Brussel. Voor hen was hij dus eigenlijk te vroeg bij De Vlaamsche Post weggegaan. Verder zitten nog in de redactie Willem Van Es, een Vlaamsgezind Nederlander met grote belangstelling voor Frans-Vlaanderen, en Edgard Rietjens, eveneens een vriend uit Gerretsons vooroorlogse studententijd in Vlaanderen en destijds medewerker aan én De Vlaamsche Stem én De Vlaamsche Post, en Frits Coers, de promotor van het Nederlandse volkslied. Ook Fritz Wichert van de Duitse Hilfstelle in Den Haag (zie onze bijdrage over 1915) zou bij de oprichting van Dietsche Stemmen betrokken zijn geweest. Volgens latere verklaringen van Leo Picard had de nogal 'drukdoenerige' Rietjens een grote invloed op De Clercq en zou hij deze in de laatste periode van de Vlaamsche Stem al tegen Gerretson hebben opgestookt. De Clercqs naam staat ook vermeld op de kaft van Dietsche Stemmen, hoewel zijn bijdragen aan het blad beperkt zijn. In dit stadium is De Clercqs Grootneerlandisme nog zuiver cultureel. Politiek Grootneerlandisme met als implicatie de vernietiging van België is voor hem op dat moment nog

geen optie. Deze laatste evolutie zal bij hem voornamelijk inzetten in 1917 en o.i. van de Belgische repressie tegen de activisten. Wel is het op uitnodiging van De Clercq dat ook Franz Fromme²⁵ bij-

24 Anton Van Vessem (Rotterdam 15 oktober 1887 - Utrecht 1 november 1966).

25 Franz Fromme (Bremen 26 april 1880 - Bremen 29 mei 1960).

dragen in het ‘Plattduitsch’ verzorgt. Fromme vertoeft tijdens de oorlog vaak in Utrecht in kringen van Nederlandse, Vlaamse en Zuid-Afrikaanse redactieleden en ontmoet er tevens Edzard Domela Nieuwenhuis, die de Hollandse verbindingsman is van zijn in Gent actieve vader Jan Derk. Wie er zich nog in deze kringen ophoudt is August Remouchamps²⁶, ook een oud-leerling van De Clercq op het atheneum en voormalig medewerker aan De Vlaamsche Post die men op een bepaald ogenblik in 1915 verbindingsman tussen de politieke Abteilungen van Brussel en Den Haag wil maken. Deze Remouchamps wordt na de oorlog apolitek en alsdusdanig conservator van het museum in Leiden. In Dietsche Stemmen wordt de brochure Havere tegen Vlaanderen gepubliceerd, een pamflet waarin De Clercq zelf uitvoerig zijn ontslag beschrijft (zie onze bijdrage over 1915). Gerretson schrijft hem: ‘Ik ontving zoeven de drukproef van het eerste stuk van Havere tegen Vlaanderen. Het schijnt mij uitnemend geslaagd, waardig naar vorm en inhoud’. Het pamflet dat ook in brochurevorm wordt uitgegeven, circuleert ook achter het front, o.a. Jeroom Leuridan (1894-1945) laat er zich door ‘emballeren’. De Clercqs expliciete beschuldigingen aan Van Cauwelaert in dit pamflet worden later even striemend door deze laatste beantwoord. Verder verschijnen van De Clercq nog ‘Zang van Groot-Vlaanderen (maart-april 1916), opgedragen aan Anton Van Vesseem, en nog een lang gedicht ‘Aan koning Albert’, gedateerd 17 april 1916²⁷. Nog een laatste maal vraagt hij tevergeefs:

Wij vragen, Sire, ons recht:
Geen voordeel en geen gunsten
Maar driemaal, dringend: recht, recht, recht!

---

26 August Remouchamps (Gent 25 januari 1892 - Voorschoten 25 december 1927).

27 Robert Oszwald schrijft in zijn Herinneringen aan René De Clercq (1934 voor het tijdschrift Gudrun, Archief Jacob ADVN) het volgende: ‘Hij schreef in 1916 aan één zijner vrienden (aan wie is ons onbekend JV): ‘Wat mijzelf betreft, ik word gezond, krijg straks de Vlaamsche kleur van mijn vrouw en de kleinen en in mijn hart is er een leven als in een bloeienden kersenboom. Nog nooit was ik zoo sterk in stemming. Voor Dietsche Stemmen moet ik een stuk schrijven over Uilenspiegel, maar de muse, nog snaakscher dan Thijl, laat me duur noch rust, en in haar jolig gezelschap, doe ik als Lamme Goedzak, en zondig uit toegevendheid. De Toorts zal openen met een groot gedicht Aan den koning (het gaat over Aan koning Albert JV), hoogernstig en waardig. Daarna laat ik, één voor één mijn rukkende liederen los.’

De Toorts dd.22 juli 1916 blikt terug op de spraakmakende gebeurtenissen van een jaar voordien

WEEKBLAD DE TOORTS

De Clercq zelf was enthousiaster over het weekblad De Toorts waarvan over de oprichting eigenlijk weinig bekend is. Medewerker is de Zuid-Afrikaanse hoogleraar Bodenstein (zie onze bijdrage over 1915). Die kant zich later tegen de oprichting van de Raad van Vlaanderen, omdat dit volgens hem de Groot-Nederlandse gedachte schaadt. Politieke Grootnederlanders bestempelen dit soort initiatieven immers als Vlaamse zgn. 'kleinstaterij'. Deze Bodenstein, De Clercq, de hogergenoemde Van Es, Van Vessem en Edgard Rietjens (die van een eerder pro-Duits Jongvlaams naar een zuiver Groot-Nederlands standpunt evolueert) vormen de redactie van dit eveneens Groot-Nederlands, niet-pro-Duits en voor het gematigde activisme sympathiserende blad. De Clercq publiceert er polemische stukken als: 'Belletristen' (17 juni 1916), 'Het Fransche België' (24 juni 1916), over het Fransgerichte secundair onderwijs in Vlaanderen); 'Groeninge' (15 juli 1916), waarin hij het pijnlijke gevoel vertolkt dat de Vlamingen aan de IJzer strijden voor het Latijnendom en hen toeroept: 'gedenk Groeninge, gedenk Vlaanderen' (onder invloed van Domela's denken?). Ondanks alles gelooft hij hier nog fel in koning Albert; 'Waar het recht niet deugt' (17 augustus 1916), tegen de Franstalige pers als die nu ook zijn icoon Hugo Verriest²⁸ (1840-1922), 'den grootsten en eerbiedwaardigsten onder de Vlamingen'

28 Op 16 augustus 1916 verschijnt in l'Echo belge een stuk ondertekend met Auger de Busbeck, in activistische kringen verdenkt men Léonce Du Castillon. Zijn bijdrage 'Waar het recht niet deugt' eindigt De Clercq als volgt: 'Maar wat echter tegen de tachtigjarige jonge held, de priester en leraar, de goede aartsvader, de grootse eerbiedwaardigste onder de Vlamingen, in een Frans-Belgische krant die op de pers van een Amsterdams groot dagblad werd gedrukt, wekt afkeer en gruwen: 'twaalf kogels voor Hugo Verriest, zo goed als voor de eerste de beste René De Clercq!'. Schrik niet, mijn hoogedele dorpsgenoot en vriend, die tweemaal mij het

aanvalt (zie onze bijdrage over 1915); 'De Vlaamsche puzzle' (9 september 1916), De Clercq bevestigt nog eens zijn bekende standpunten uit de tweede periode van De Vlaamsche Stem maar verdedigt nu voor het eerst het aanvaarden van een Vlaamse universiteit uit de handen van de Duitsers; 'Grijpgiertjes' (7 oktober 1916), ten gunste van het gastvrije Nederland en tegen Belgische annexatieplannen en de Britse rol hierin, 'La vérité et j' accuse' (14 oktober 1916) waar hij eindigt met: 'zelfs van de Belgische regering, die ons Vlamingen zo hard behandelt, zal ik milder denken, zodra zij blijken geeft van minder stelselmatigheid in haar slechte wil', 'Polen vrij' (11 november 1916) en 'Hoe men ons bevecht'²⁹ (23 december 1916); over de methodes als 'hoon, verdachtmaking, dwaze bespottung, bedreiging, broodroof, grove leugen en laster' waarmee de activisten worden gedwarsboomd. Zijn louter journalistieke arbeid zal zich in de nazomer van 1917 echter naar de Gazet Van Brussel verplaatsen waar hij dan tot hoofdredacteur wordt benoemd... In het eerste nummer van De Toorts van 10 juni 1916 verschijnt De Clercq's enthousiaste 'Lied van Groot-Nederland' (opgedragen aan Frits Coers; 'Hollandsch, Vlaamsch, Zuid-Afrikaansch slechts de naam is anders'³⁰, 'aan Broedren!' (18 november 1916), 'De klimmenden' (2 december 1916), 'Er verschijnen ook gelegenheidsgedichten als: 'Aan die van Antwerpen' (maart 1916), ook bekend onder de titel 'Aan Vlaanderen, Carolus luidt' en opgedragen aan Raf Verhulst³¹; 'Lentegroet' (17 juni 1916), 'Kom niet onder de hoge boomen' (22 juli 1916) en 'Gent' (29 juli).

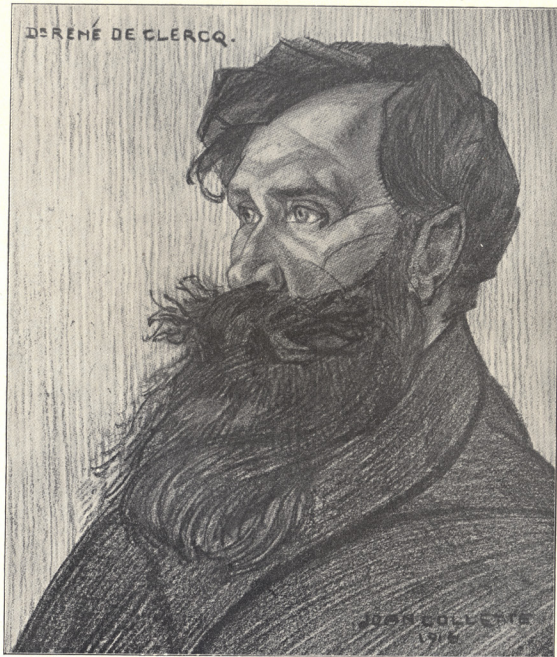
huwelijk hebt ingezegend, mijn leraar in de kunst, naast Paul Fredericq mijn beschermer en geestelijke vader, de kogels, de vierentwintig alle, neem ik voor mijn rekening. En gij weet het, waar mannen staan, ben ik bij! Maar ik zie U monkelpluigen en zeggen René weest rustig... Meester, ik ben 't! RENÉ De CLERCQ'

29 ... 'Wat mij betreft –daargelaten dat ik het onverkwikkelijke lelijke liefst ontwijk en de schimpers schimpers laat – nooit heb ik mij over het boosaardige dier bozen boos gemaakt. Ik geloof zelfs, dat de Vlaming hun in zekere zin dank verschuldigd is om de ijverige propaganda, welke zij, derwijze onze mannen bestrijdend, voor de zaak zelve hebben gemaakt. Immers het recht der goeden heeft vaak de beschimping der kwaden vandoen, wil het in wijdere kringen bekend worden, nader beschouwd en naar waarde geschat. Schetterende vijanden kunnen geen kwaad; zij slaan alleen zichzelf. Doch van huichelende schijnvrienden dreigt meer gevaar.' (...) 'Laten die heren die steeds van zuivere handen spreken, niet al te zeer de aandacht op zich trekken. Zolang zullen zij van de eerlijkheid hunner bedoelingen getuigen, dat er ten slotte ernstige twijfel diesbetreffend moet ontstaan. Mooie handen met lange vingers zijn in de wereld der voorzichtige zelfzucht volstrekt geen zeldzaamheid...

30 Op Dingaansdag (16 december), de Zuidafrikaanse feestdag waar men de overwinning op de Zoeloes en hun koning Dingaan (1836) herdenkt, is De Clercq aanwezig op de viering in Amsterdam: 'na de pauze verzocht de voorzitter onze Vlaamse voorman René De Clercq, de vergadering op het Lied van Groot-Nederland te willen vergasten. De kloeke zang van onze nationale dichter werd met daverend applaus begroet' (De Toorts 23 dec. 1916)

31 Raf Verhulst (Wommelgem 7 februari 1866 - Aken 24 maart 1941).

In de periode na zijn ontslag, waarin alles internationaal en op Vlaams gebied (politiek-militair) mogelijk lijkt, is De Clercq blijkbaar zeer productief; de gedichten volgen mekaar in hoog tempo op. Opvallend is dat er op dat moment nog geen sprake is van enig rabiaat anti-Belgicisme of anti-royalisme. Alleen de Belgische regering krijgt het zwaar te verduren. De Houding van De Toorts tegenover de Duitsers komt goed naar voor in de bijdrage: 'Het wegvoeren van Belgische werklozen naar Duitsland' (2 dec. 1916): 'Wij Vlaamsgezinden zullen de eersten zijn, die de terugslag zullen voelen van het optreden der Duitse overheden in het bezet gebied. Wij zijn er niet ver van af bij onze tegenstanders door opgeschroefde uitingen van verontwaardiging heen, een slecht verholen vreugde te zien doorschijnen 'omdat de Duitsers hen nu weer zo'n mooi argument tegen ons in handen geven'. Zulks heeft een klein incident reeds duidelijk bewezen. Het Belgisch Dagblad verzoon het bericht dat het hoofdbestuur van Volksopbeuring voor Vlaanderen te Berlijn tegen de massadeportaties had geprotesteerd. Toen het hoofdbestuur van Volksopbeuring het bericht logenstrafte, barstte een 'storm van verontwaardiging' los in de anti-Vlaamse pers. En thans is l'Echo belge zich aan het verheugen over het welslagen van 'ce petit truc, qui ne manquait pas de saveur (= pit)'. Zo blijkt weer duidelijk hoe het bij onze belagers veeleer te doen is om klinkende argumenten te vinden voor hun ophitsingspolitiek dan om waarachtige liefde en diepgevoeld medelijden voor de ellende van ons ongelukkig volk. De massadeportaties zijn, van dat standpunt uit beschouwd, een troef in het spel der Fransgezinden. Wij Vlamingen betreuren daarom dubbel de handelswijze van Duitsland: vooreerst om ons eigen volk dat er het eerste slachtoffer van is; en dan om het nadeel dat die handelswijze aan onze goede Vlaamse zaak berokkent.'

René de Clercq

DE NOODHOORN
VADERLANDSCHE LIEDEREN

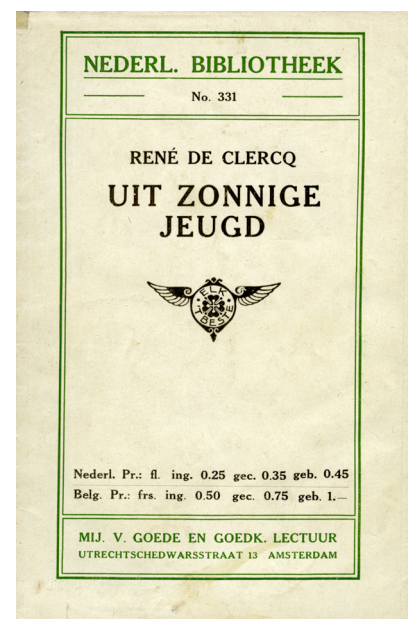
VAN RENÉ DE CLERCQ.

UTRECHT 1916

UITGEVERIJ DIETSCH E STEM MEN

Voorpagina van *De Noodhoorn* met een portret van René de Clercq dr. Joan Collette (Delft, 16 mei 1889 – Nijmegen 26 april 1958). Collette was een leerling van Jan Toorop, verbleef van 1916 tot 1922 in Blaricum (in de buurt van De Clercq) en werkte daarna o.m. voor de befaamde neogotische kunstwerkplaats Cuypers in Roermond.

Door de snelle opeenvolging van gebeurtenissen en een snelle evolutie in de geesten, was De Clercqs eerste oorlogsbundel *De Zware kroon* eigenlijk een beetje de mist ingegaan. De Clercqs volgende gedichten worden nu opgenomen in de activistische en semi-activistische pers en gebundeld in *De Noodhoorn* (de titel spreekt voor zich), een bundel (63 pp) die in het najaar 1916 door Dietsche Stemmen wordt uitgegeven. In september was de dichter bij uitgever Van Dishoeck gaan aankloppen 'om over de uitgave van een nieuw bundeltje *De Noodhoorn* te spreken'. De uitgever is er vermoedelijk van teruggeschrokken om de politiek geladen 'Vaderlandsche liederen' van de controversiële dichter uit te geven. Overigens zorgt zijn vaste uitgever S.L. Van Looy gedurende 1916 voor de vrij luxueuze heruitgave van *De Vlasgaard* en *Terwe*. Beide bundels worden aantrekkelijk verlucht door Jan Bertus Heukelom³². *De Vlasgaard* is - opmerkelijk - nog steeds opgedragen aan prof. P. Fredericq. Vlamingenvriend Leo Simons geeft in hetzelfde jaar in zijn *Nederlandsche Bibliotheek*, een uitgave van de Maatschappij voor Goede en Goedkope Lectuur 'Uit zonnige jeugd', een bundeling van gedichten uit allerlei vroeger bundels, uit. Toch is *De Noodhoorn* op dat moment voor alle duidelijkheid geen in se anti-Belgisch boek. De Clercq valt alleen de regering aan terwijl de

32 Jan Bertus Heukelom (Amsterdam, 16 februari 1875 — Voorburg, 9 juli 1965)

Aan die Francofonen van Brussel

nu zij vergeten dat ook Vlaanderen in België ligt.

Wij houden van trukken noch tirelantsjnen,
Heren van Brussel, weet het goed!
Wij zijn Germanen, geen Latijnen,
opene harten, zuiver bloed!

Vlaanderen wordt onz' eigen woning
Of de Leeuw springt uit zijn schild!

Heb ik geen recht:
ik heb geen land!
Heb ik geen brood:
ik heb geen schand!

Vlaanderen! Vlaanderen!
Met hand en tand
Sta ik recht voor U,
vecht voor U!

naar een gedicht door René Declercq,
uit „de Noodhoorn“.

koning en de Belgische constructie
vooralnog buiten schot blijven. Het is pas
vanaf 1917 dat hij, als dichter van het
aktivisme, een hele resem scherpe anti-
Belgische gedichten zal schrijven, die
zullen worden opgenomen in de latere
uitgaven van deze dichtbundel, die
daardoor lange tijd de status van cultboek
zal verkrijgen binnen de Vlaamse
beweging. De uitgave van 1916 wordt
ingezet met vijf strijddedichten nl. *Aan
Vlaanderen* (dat als een opdracht en een
motivatie geldt; de zinsnede Uit liefde wil
ik wezen, kranke moeder, uw sterke zoon
geeft als geen ander de stelling van dr.
Matthijs de Ridder weer nl. 'Moeder
Vlaanderen' werd niet goed behandeld,
was zelfs ziek geworden en moest worden
beschermd door haar 'sterke zoon' (zie
onze bijdragen 1912 en 1915)), *Zoveel*
heb ik gezongen (waarin hij oproept hem
te volgen in een strijd voor
rechtvaardigheid), *Krachtlied* (roept de
geest op van de manifestatie in Bussum

Tot in de jaren 1960 werden de strijddedichten van De Clercq
nog vaak gebruikt en soms bewerkt.

11 juli 1915, het vers Onverduits, onverfranst, Voor
Vlaanderen, Die Leeuwe danst! laat niets aan duidelijkheid
over). *Aan die van Havere* toen zij vergaten dat ook Vlaanderen
in België lag is zonder twijfel het meest bekende, directe en
meeslepende gedicht. Het is een aanklacht tegen de Belgische
regering In Saint Adresse. Het gedicht doet denken aan de
bewogen geuzenliederen³³. Het keerrijm en de herhalingen,
alliteraties etc. onderstrepen de positie en de strijdbaarheid
van de (pas ontslagen) dichter. Met *Leus* herneemt hij een
strijddedicht uit 1901, toen zijn sympathie voor het Gentse
socialisme ontstond. De vijf strijddedichten worden gevolgd
door zes stemmingsgedichten: *Aan mijn vrouw* (hij waardeert
hier nog Alice als degene die borg staat voor zijn heerlijk huis,
zijn geborgen thuishaven. Het beschouwende 's *Levenswaarde* is
veelbetekend aan Antoon Jacob opgedragen. Kerstverlangen
verwoordt zijn verlangen naar vrede op de kerstdag 1915. Bij
sneeuw maar zeker *Ik kan u niet vergeten* vertolkt de heimwee naar

33 Antal Sivirsky in Het beeld van de Nederlandse literatuur (1970): 'Het Geuzenlied is én actueel strijddedicht én souterliedeken; het is levensbeschouwelijk en profaan, het is idealistisch en volksaardig; poëzie van eigen bodem, ontstaan in het Zuiden en fanatiek'

Die eiserne Zeit.

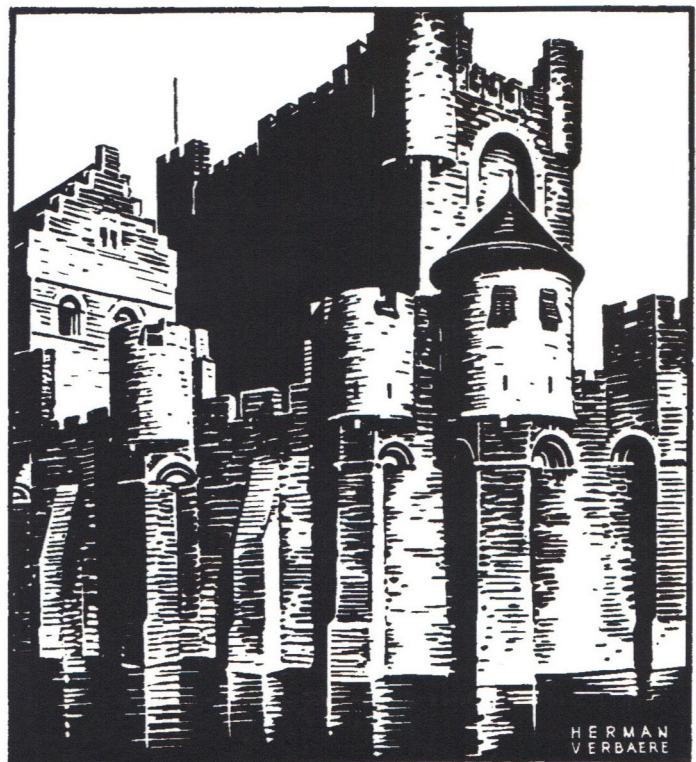
De Vlaamsche smeder: de beeld-
spraak van 'het ijzer te smeden
terwijl het heet is' werd ook in
Duitsland gebruikt. Getuige deze
Wohlfahrts karte van het Deutscher
verein fur Sauglingsfursorge uit 1916

Postkaart uit de periode 'Leuven Vlaams' met een zinsnede uit De Clercqs gedicht uit 1916 *Vlaanderen roept*

Belgische kader... Hij roept op tot directe actie om het recht zelf te nemen en niet te wachten tot het wordt gegeven. Meer activistisch is wel *De Vlaamse smeder* (opgedragen aan Willem Van Es), een allegorisch gedicht dat mogelijk ontleend is aan een gangbare Duitse allegorische voorstelling uit die tijd. De Clercq gelooft dat de tijd gunstig is om wat te ondernemen. Daadkracht en actie roemt hij ook in *Borms*. Hij stelt een groot geloof in zijn vriend en bewondert diens onbaatzuchtige inzet. *Vlaanderen roept* (Slaat, en de vreemde krijgt ontzag, voor den ouden Goedendag!; opgedragen aan de strijders met den goedendag, het jongerentijdschrift *De Goedendag*) en het vooroorlogse *De Witte Kaproen* roepen o.m. de jongeren op tot strijd. In *Aan die van Antwerpen* (opgedragen aan Luc (ps. Raf Verhulst JV), der Sinjoren sinjoor) vraagt hij de grootste Vlaamse stad het voortouw in die strijd te nemen. *Gent*, dat er onmiddellijk op volgt, is terecht één van de meest bekende gedichten uit de bundel. Het is bewogen en zonder twijfel gegroeid uit een oprechte, intense emotie. De stad vertegenwoordigt voor de dichter een brok Vlaamse geschiedenis en grootheid. Hij voelt zich innig verbonden en verwant met de stad

Deerlijk, zijn geboortedorp en -streek. Dan volgen *Als deez' tijden groot* werd nog eens in de sonnetvorm geschreven voor het *Book of Homage to Shakespeare* en het Groot-Nederlandse *Coers' lied* (voor het streven van zijn vriend Frits Coers, promotor van het Nederlandse volkslied; opgedragen aan het Utrechts Studentencorps), *Naar broedren!* (over de verbondenheid met Zuid-Afrika), en *Lied van Groot-Nederland* (Hollands, Vlaams, Zuid-Afrikaans, slechts de naam is anders; opgedragen aan Frits Coers) Dan volgen weer acht strijdliederen: *Aan Koning Albert* is het tweede gedicht onder deze naam waarin hij rechtvaardigheid en 'Gelijkheid in den lande' hervraagt, smeekt, eist...M.a.w. De Clercq hoopt nog steeds op een regeling binnen België maar de voorwaardelijkheid van zijn discours neemt toe met de dag. Het krachtige, expressieve *De voogden* (opgedragen aan Edgard Rietjens) bevat de onbewimpelde eis voor zelfbestuur. Dit laatste is dan nog wel een vorm van zelfbestuur binnen het

GENT

Gent! Vol klinkt uw naam,
kort als een daad,
vast als 't cement
van Vlaanderens wezen en zijn faam.

Vechtstad, in heel de wereld staat
voor goed en kwaad,
geen burcht van koppigheid opeen
als in uw oud stout steen.

René De Clercq

Gent waarvan hij de trots en de koppigheid bewondert. Hij heeft er zowat 14 jaar gewoond en beweerde later dat hij West-Vlaming van geboorte en Gentenaar van opvoeding was. Hij weet zeer goed dat Gent op dat moment ook het brandpunt is van de strijd: de bakermat van het activisme en de plaats waar met de vernederlandsing van de universiteit iets tastbaars gebeurt... 'Het gedicht is ook een van de meest expressionistische uit de bundel. De vorm is volkomen ondergeschikt gemaakt aan de inhoud en is daarmee als vergroeid. Er is zelfs geen sprake meer van enige zwier in het ritme. De gedachten worden kort en krachtig uitgedrukt. Het ritme is antimetrisch, lapidair. Het hele gedicht drukt mannelijke kracht uit. De beeldspraak is bijzonder plastisch; de klanken zijn hard en kort. De zeldzame maar rake stafrijmen en assonanties verwekken een maximum aan effect. Herhalingen zijn schaars maar zinvol. De meeste karakteristieke vormkenmerken van De Clercq's poëzie komen hier dus voor. De dichter maakt er een sober en evenwichtig gebruik van. Door de overeenkomst tussen aanvang en slot wordt het gedicht een monolithisch geheel.' (Koen Hulpiau, Een Monografie) Door zijn gebrek aan actuele politieke insteken, blijft *Gent* ook geschikt voor een breed publiek. De Clercq vervolgt met lyrische gedichten: in het religieuze *Danklied* geeft hij het besef van zijn situatie weer (daar is een weg die klimt door laster; daar is een weg die daalt door roem). Teer liedeken en *De zware dagen* contrasteren schrill met de strijdliederen maar weerspiegelen het gemoed van de dichter in deze moeilijke tijden. In *Lentegroet* (mijn broeders in den strijd, mij ver en nooit zoo dicht; opgedragen aan alle strijders in Vlaanderen) gebruikt hij de lente als allegorie voor de komende vernieuwing. *Boden* (opgedragen aan C Gerretson) drukt o.m. het besef van de impact van zijn gedichten in Vlaanderen uit. *Nieuwe Mei* drukt nogmaals zijn lentestemming uit. *Kom niet onder hooge boomen* (Kom niet onder hooge boomen, die klein zijt en niet groeien kunt) wijst op het feit dat volgens hem slechts een elite de strijd durft en kan voeren. Wensch benadrukt dat een valabel gedachtengoed slechts ontstaat uit controversen. In *Avondlied* ziet hij het einde van de strijd zoals het einde van een levenscyclus. *De zonnen* en *O moest het ooit gebeuren* (opgedragen aan Jhr C. Sandberg³⁴) verraden de groeiende zonnecultus van de dichter. De bundel sluit af met de *zang van Groot-Vlaanderen* (opgedragen aan Anton Van Vessel), waarin hij stelt dat uit de heersende apocalyps een sterker Vlaanderen zal tevoorschijn komen. De Clercq wist met deze toch sterk persoonlijke gedichten de snaar van het tijdsgebeuren te raken en het gevoel van een hele generatie te vertolken. Nooit is de intensiteit waarmee hij zich vereenzelvigt met zijn gedichten zo groot geweest als in deze periode. Dr. De

Ridder merkt terecht op dat De Clercq's poëzie 'niet langer fungeerde als prestigeobject dat het uiteindelijke streven moest ondersteunen, maar dat ze (zelf) het medium werd waarin het concrete politieke doel werd omschreven' (...) 'De Noodhoorn kent dan ook geen lange allegorische gedichten met zorgvuldige afwegingen, zoals *De zware kroon*. En van enige terughoudendheid in het gehanteerde discours is al helemaal geen sprake.'

Postkaart uit de jaren 1930

34 De Zuidafikaan Christoph Georg Sigismund Sandberg, werd in 1866 op Java geboren en overleed na een turbulent leven in 1954 in Zuid-Afrika. Hij werkte mee aan Dietsche Stemmen.

CONCERTEN IN HOLLAND

In De Toorts van 10 juni 1916 beschrijft De Clercq in een voor zichzelf sprekend stuk onder deze titel enkele aspecten van zijn verblijf in Nederland: Wij, Vlamingen, verstotelingen op onze geboortegrond, vol hoop, en bij wanhoop zelve, nog alkrachtig strevend naar het bereikbare, bevinden ons in Holland enigermate in het land van het bereikte. Lofspraak te dien opzichte kan gepaard gaan met gevoelens van dankbaarheid en stamtrots; in de eerste plaats is zij waar. Doch juist om der waarheid wille, en omdat die lofspraak waarde behoude, moet ook het minder goede gezegd. Wat betreft onderwijs, wetenschap en beschaving in hogere zin, snelde Holland, niet alleen België, maar ook grote Westerse staten voorbij. Kennis op gebied der kunsten is er breed voorhanden. Moge de scheppingskracht verzwakt lijken, temperament eerder ingetoomd naar binnen, dan uitslaande naar buiten, schoonheidszin en verfijnde smaak worden hier ook in de nederigste kringen aangetroffen. Holland, dat geen taalstrijd voeren moet, kan zich de weelde gunnen het vreemde door hoge poorten in te halen, te huldigen, te bewonderen, te liefhebben, te vertroetelen. Nergens ter wereld staat het schone van elders zo hoog aangeschreven als hier. Franse zwier, Duitse kracht, Engelse humor, Italiaanse gratie, Noorse diepte worden evenzeer genoemd en geroemd. Russisch leest men, Japans vereert men. Zoveel buitenlandse grootheid wordt de Hollander tot aanbidding opgedrongen, op het toneel, in de opera, in de concertzaal, bij de boekhandelaar, dat het al de schijn heeft alsof de Nederlandse kunst, al te bescheiden van nature, daar wegbleef, omdat het haar plaats niet is. Prachtige concerten heb ik bijgewoond in Amsterdam, in Den Haag, in de kerk van Naarden. Heerlijke instrumentale, heerlijke zangmuziek, met liefde, met toewijding, soms met angstvallige stiptheid uitgevoerd. Tot mijn spijt hoorde ik er weinig Nederlands. Eerlijk moet ik bekennen, dat het ontcijferen der teksten me al eens tijd en lust wegnam om te luisteren naar de muziek. En ik was de enige niet! Zeker, er is compensatie. Want het wekt een niet onaardig gevoel uw medemensen te laten zien dat ge ook niet helemaal onvertrouwd zijt met Latijn, Duits, Italiaans, Engels, Frans en oud-Nederlands. De puike tentoonstelling van mijn vrienden Gustaaf de Smet en Fritz van den Berghe, werd opge-
luisterd door enkele kunstavonden. Ziehier het programma 22 mei: 1) Dal Tuo soglio luminoso, L. Leo 2a) Amirilli, G. Caccini b) Quando sarà quel di, A.F. Tenaglia 3) Caro mio ben T. Giordani, Pur disceti Z.A. Lotti 4a) Chantons, je vous en prie G.B. Wekerlin b) L'amour au mois de mai, J. Lefevre c) Le Rosier, J.J. Rousseau d) Le grand Lustruku (Botrel) gezet door Sem. Dresden 5) Récit en aria uit l'Enfant prodigue, C. Debussy 6a) Recueillement, A. Diepenbrock b) Romance c) Mandoline C. Debussy 7a) Schemerliedje G. v. Brucke-Fock b) Sluimerlied A. Averkamp c) Het jonge paar L. Mortelmans
Het was een mooie avond. Een stemmige zaal – de schilderijen werkten schitterend bij al dat licht – een uitgelezen publiek, de heer Sem Dresden toonde zich een goed begeleider, Mevrouwen Dresden-Dhont en A. Kubbinga-Burg zongen voortreffelijk, en de muziek zelve, behalve die van een paar nummers, was werkelijk, zo niet steeds aangrijpend, dan toch bevallig. Alleen de drie Nederlandse stukjes kwamen aan het einde. Ik begreep hieruit: Nederlands zingen we liefst niet, maar het moet nu eenmaal. Wel, goede Hollandse artiesten, die met zoveel welwillendheid en zoveel talent uw kunst hebt ten gehore gebracht, hebt u niet bemerkt hoe menig Belgische dame gemonkeld heeft om de uitspraak van het Frans? Is niet een zacht gichelen tot u opgerezen, toen gij 'ne sois point légère' zongt, met een welliswaar lichtbedoelde, maar eerlijk zwaar doorklinkende Hollandse g? Ik heb het wel gehoord, gezien; en ik vond haar spot nog bespottelijker dan uw naïeve durf. Want, ik weet wel waarom, uw uitspraak van het Italiaans heeft niemand belachelijk gevonden. Met waar genot hoorde ik de muziek van Lefèvre, en die van de Franse schrijver die ik het liefste lees, J.J. Rousseau. Debussy, met zijn mooi doen door raar doen, zijn altijd zoeken, liet me koud. Toen het innig heerlijke Recueillement van Baudelaire zou gezongen worden op noten van A. Diepenbrock, zegde ik in mezelf: Nederlandse muziek op Franse woorden, Baudelaire verklankt door Diepenbrock, kan niet deugen. En inderdaad, bij de aanzet reeds: sois sage, o ma Douleur; ik voelde het, het was slecht. Slecht niet in de betekenis van niet goed maar echt slecht. Il Descent ging de hoogte in. Le regret souriant kwam

grommend naar beneden. Doch dit zijn kleinigheden. De geest was er niet; het gevoel ontbrak. Hoe kan ook een gezonde Nederlander een mooi-krank onnederlands smartgevoel vertolken? Frans kennen volstaat niet; het vers begrijpen en bewonderen evenmin. De vereiste is: Baudelaire te worden, en Diepenbrock te blijven. En dat ging niet; het verheugt me dat het niet gaat. Sois sage, o Diepenbrock, gij die een flinke, ja één der allerbeste Nederlandse toondichters zijt, schrijf symfonisch werk, of kies Nederlandse teksten. Het slotnummer van de avond was het jonge jaar, woorden van Gezelle, muziek van Lod. Mortelmans; een bloed en gloed vol, levendig, sterk, hoogvreugdig lied. In lang heb ik geen zang zo schoon gehoord met mijn hart. En dat sloeg in, o Frans en Duits componerende Nederlanders, dat verwekte geestdrift, en dat was muziek, heerlijke muziek. Laten we, Vlamingen en Hollanders, het vreemde eerbiedigend, ons zelf blijven. Dan eerst zijn we iets, kunnen we iets. Op kunstgebied stijgt het Nationale alleen tot het internationale, en bescheidenheid, hoe aanvallig ook, blijkt maar al te vaak een sieraad... der bescheidenheid.

1916 EEN SCHARNIERJAAR IN DE LITERATUURVERNIEUWING

Zowat elke literatuurhistoricus duidt als kanteljaren in de vernieuwing van onze literatuur de jaren 1893 (ontstaan van Van nu en straks³⁵) en 1916 aan. Als mijlpaal voor dit laatste jaar geeft men het verschijnen van Van Ostaijens Music Hall in april. Paul van Ostaijen was na een conflict in het Antwerpse atheneum³⁶, in maart 1914 zonder diploma aan het werk gegaan als klerk bij de Antwerpse stadsadministratie. Dat gaf hem de tijd en de materiële mogelijkheden om zich als dandy in het herlevende nachtelijke leven in Antwerpen te storten om aan zijn onafhankelijkheidsdrang, 'het verlangen om 'ons eigen leven (te kunnen) leven' te voldoen. In een extreem anti-burgerlijke sfeer ontstonden in 1915 het merendeel van de gedichten van Music Hall. Zij bevatten vele elementen die rechtstreeks aan zijn situatie en het (nacht)leven in Antwerpen zijn ontleend.

FLAMINGANTISME ALS GLIJMIDDEL VOOR VERNIEUWING

Het was echter de affaire De Clercq-Jacob die als 'trigger' fungeerde voor een hernieuwd, dit keer activistisch, flamingantisme bij Van Ostaijen. In februari 1916 publiceert hij in De Goedendag³⁷ het gedicht 'Wederkeer', waarin hij zijn terugkeer tot het flamingantisme verkondigde: 'Uit de verre streken van lome Zelfverloochening, Flamingantisme, ben ik tot u gekomen Als een boeteling.' Waarna hij het nieuwe, hoopvolle optimisme van gans zijn generatie verwoordde: 'Ik voel mij in een nieuwe dageraad. In het meinummer van De Goedendag wordt de bundel besproken. Onder pseudoniem Mark rekent Oscar De Smedt, ook een ondertekenaar van het steunadres aan De Clercq en Jacob, af met het oude flamingantisme: 'Gevoelsargumenten doen bij ons geen opgeld meer; alleen de uitspraken der zuivere rede kennen wij waarde toe.' Eeuwenoude verhalen en op aannames gebaseerde claims moesten opnieuw tegen het licht worden gehouden. Zij waren dikwijls 'eenvoudig een

35 De Clercq publiceerde er een aantal gedichten in de nadagen van het tijdschrift.

36 Te vergelijken met gelijkaardige conflicten in het Gentse atheneum o.m. de affaire Ledegouwer (zie onze bijdrage over 1911). Wij wijzen op een ander merkwaardig vergelijkingspunt: evenals De Clercq wordt August Borms, leraar aan het Antwerpse atheneum door minister Poulet (via de prefect) op het matje geroepen maar Borms houdt de eer aan zichzelf en neemt o.m. na enkele graffiti op de muren van het atheneum 'à mort Borms' ontslag in december 1915.

37 De Goedendag was sedert 1891 het overkoepelend Vlaamsgezinde tijdschrift van alle Vlaamse athe-neumscholieren. Vlak voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog fungeerde het tijdschrift als labo van vernieuwing in de literatuur en van de Vlaamse beweging. Vele van de ondertekenaars van de petitie ten gunste van De Clercq en Jacob (zie onze bijdrage over 1915) kwamen uit deze kringen. De Clercq was zich terdege bewust van de rol van de jonge generatie en draagt het gedicht Vlaanderen roept aan hen op (zie supra).

schepping van de geestdriftig-vaderlandse verbeelding van ultra-idealistische flaminganten'. In het volgende nummer van de Goedendag pikt Van Ostaijen in op De Smedt. In een essay 'Nasionalisme en het nieuwe geslacht', onderscheidt hij de volgende tegenstellingen: 'Er zijn activisten, er zijn passivisten; jongeren en ouderen.' Hoewel volgens hem niet elke oudere per definitie een passivist is, stelt hij: 'Elk jongere is een activist. Ook weten wij zeer: er zijn jongeren die van het aktivisme niets horen willen, maar die jongeren zullen juist ook niet tot onze generatie gerekend worden.' Het falen van de oudere generatie werd door de oorlog versneld en pijnlijk aangetoond. Een nieuwe, daadkrachtiger generatie trad aan: 'Zij kent slechts één principieel, daarin kan al het andere vervat: 'Kijken door het prisma van het flamingantisme'. En De Clercq een stuk parafraserend: 'wie geen recht heeft, heeft ook geen plicht'. Daadkracht werd ook gemanifesteerd in het gaan studeren in de heropende Gentse universiteit: o.m. Lode³⁸ en Herman Craeybeckx, René Victor en Robert van Genechten trokken naar Gent. Anderen gingen zich in de Antwerpse stadsbibliotheek verdiepen in geschriften van psycho-analysten (Freud), cultuurcritici (Nietzsche en Kant) en allerlei maatschappijhervormers. Bovendien waren zowat alle expressionistische tijdschriften daar vrij ter beschikking. Van Ostaijen duidt het vernieuwde nationalisme niet als een gevoelsmatige maar als een moderne, rationele optie - 'beredeneerd en geen sentimenteel geklets' - die als vanzelfsprekend in een Groot-Nederlands en internationaal perspectief staat. In het septembernummer volgt een tweede essay van Van Ostaijen: 'Over het tragiese van de beweging. Eenige kanttekeningen', Zoals Vermeyleen al had beklemtoond, pleit hij voor een Vlaamse kunst Naar analogie met Vermeyleen wil hij de Vlaamse cultuur zien tred houden met het Europese niveau³⁹. Alle provincialisme moet eruit. Hij beseft wel dat deze opstap voor de Vlamingen moeilijk lag omdat zij nog niet eens hun nationale zelfbeschikking hadden bereikt. Er moest dus dringend een versnelde evolutie worden ingezet hetgeen in een 'cultureel achterlijk land als het onze' onmogelijk lijkt, tenzij er een actieve, nuchtere intelligentsia wordt opgeleid. Ostaijen heeft het nu over zijn eigen flamingantisme en dat van de meeste van zijn generatiegenoten: 'Wij zijn niet gelijk onze voorgangers zó van huize uit flamingant geweest; wij hebben wel getwijfeld of het voor ons noodzakelijk was flamingant te wezen 'omdat ic Vlaming ben'; wij staan reeds ver, - toch niet geheel gescheiden, - van de romantiese spontaneïteit.' Hij beseft dat het realiseren van dit programma niet van een leien dakje zal lopen: 'Wij weten het flamingantisme geen zegen van de hemel, neen, wij weten het een koeli-last door het leven ons onbarmhartig op de schouders gedrukt.' De Smedt en Van Ostaijen stellen dat de jongeren zich niet meer a priori akkoord verklaren met eender wat programma maar dit eerst aan een degelijk onderzoek willen onderwerpen. Bijna alle hedendaagse literatuurhistorici wringen zich in bochten om toch maar uit te kunnen leggen dat de literaire vernieuwing het licht zag via de – althans in hun ogen – reactionaire pers nl. Antwerpen Boven (vanaf 7 mei 1916 verschijnend onder de naam Ons Land), het tijdschrift van de Groeningergewacht, de radicale kring rond August Borms. Ik stel dat dit in de eerste plaats te maken heeft met halsstarrige ideologische vooringenomenheid. In die tijd sprak men van 'klepkijkers'. Men gaat nl. uit van zodanige premissen i.v.m. de Vlaamse beweging en zeker het activisme en bij uitbreiding het Vlaams nationalisme, dat men zich onmogelijk kan/wil inleven in de Vlaamse realiteit van het begin der 20ste eeuw. Voor Pol Van Ostaijen c.s. houdt men het gemakshalve op een 'jeugdzonde'. De rol van ouderen, zoals De Clercq, wordt gemakshalve verdonkermaand of geminimaliseerd⁴⁰. Het zijn

38 Lode Craeybeckx (Antwerpen 24 november 1897 - Antwerpen 25 juli 1976), Herman Craeybeckx, broer van Lode (geen biografische gegevens bekend), René Victor (Antwerpen 19 januari 1897 - Antwerpen 5 november 1984) en Bob Van Genechten (Antwerpen 25 oktober 1895 - Den Haag 13 december 1945).

39 De psychoanalytische geschriften van Sigmund Freud en de cultuurkritische werken van Nietzsche en Kant werden graag gelezen door deze jongeren maar ook door iemand als Frits Van den Berghe (zie infra) die het er ook vaak met De Clercq over had.

40 De quote van René Lissens in zijn De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden uit 1954 werd zondermeer zonder verder onderzoek naar nuance voor lange tijd en nu nog grotendeels aangenomen: De Clercq, de vroegere zanger van natuurstemmingen, volksliedjes en sociale bezweringen, wordt een politiek-nationalistische dichter. Deze volkse poëtië bepaalt echter niet de richting van de letteren. De tijd reikt verder dan

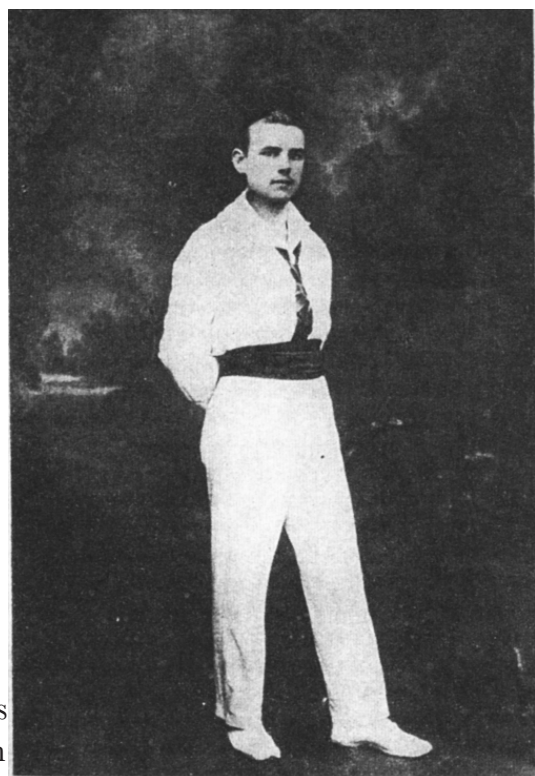
dan mensen met veel minder vooringenomenheid op dit domein, zoals de Nederlander Matthijs De Ridder, die er veel beter in slagen om de realiteit te benaderen. Een belangrijk gegeven in de vernieuwing is de verhouding tussen het nationale en het internationale.

SOCIALISTISCH ACTIVISME

Daarom is ook de volgende dissidentie binnen het socialistische kamp waartoe vele jongeren, al was het gevoelsmatig, behoorden van belang: op 9 september 1916 hield Antoon Jacob, die ondertussen docent was geworden aan de vernederlandse universiteit van Gent, op uitnodiging van de onderwijzer Jozef Schaeps⁴¹ een lezing over activisme, passivisme en socialisme in de Socialistische Volkshoogeschool. Er zaten meer dan tweehonderd toehoorders in het lokaal De Werker in de Antwerpse Diepestraat. Jacobs betoog begon met een inleiding over het 'Socialisme en het Vlaams Beginsel' en had het in dit verband over socialistische auteurs als Otto Bauer, Karl Kautsky, Antoon Pannekoek. De oorlog zou waarschijnlijk eindigen op een compromisvrede en Vlaanderen zou in dit compromis zijn voordeel moeten doen. Hij besloot zijn toespraak met een resolute keuze voor het activisme dat 'de wettigheid erkent der door de Bezetter ten opzichte van Noord-België in uitzicht gestelde vervlaamsingsmaatregelen met name de vernederlandsing der Staatsuniversiteit te Gent'.

De Belgische regering (waarin intussen ook de Franstalige socialist Vandervelde was opgenomen) moest onverwijld de culturele autonomie van Vlaanderen erkennen en de vervlaamsingsmaatregelen van de bezetter bevestigen. Een van de eerste Antwerpse socialisten die Jacobs voorbeeld volgde en de stap naar het activisme zette, was Jef van Extergem⁴², die waarschijnlijk ook de hand had in de organisatie van Jacobs lezing. Twee maanden na de lezing van Jacob lanceerde hij een 'Oproep aan de Vlaamsche Sociaaldemokraten', waarin de Vlaamsgezinde socialisten werden aangespoord om niet stil te blijven zitten tijdens de bezetting. Op een vergadering in december gingen de Antwerpse Jonge Wachten - waarvan Van Extergem nog steeds secretaris was - hiermee akkoord. Zij betuigden bovendien hun

sympathie met de ontslagen Jacob en De Clercq en laakten de houding van de socialistische mandatarissen inzake de Vlaamsche Hoogeschool. Camille Huysmans schreef over deze ontwikkeling in zijn blad *De Belgische Socialist*: 'Dr. Jacob heeft 'n ei gelegd in het socialistische kamp en wat een ei! De Antwerpse afdeling van de SJW - vijf à tien kleuters van de eerste broek - is activist geworden.' Hierop zou Jef Van Extergem (één van die kleuters) reageren in *Het Vlaamse Nieuws* van 24 januari 1917 '...dat meerdere socialistische leiders die de Belgische socialistische partij groot hadden gemaakt nI. Van Beveren, Anseele, Moyson, Vandervelde en zelfs Huysmans nauwelijks de kinderschoenen ontgroeid waren toen zij de strijd voor hun ideaal begonnen'.

De jonge Jef Van Extergem in uniform van zijn socialistische turkring met een citaat uit de Clercqs Krachtlied...

---

het nationale, met name naar de universele verbondenheid van het mensdom. Van Ostaijen is het die, wegwijz gemaakt door de Franse unanimisten en de Duitse expressionisten, de solidariteit van de enkeling met mens en ding ontdekt

41 Jozef Schaeps was een socialistisch onderwijzer uit Merksem en lid van het ANV (verder geen biografische gegevens bekend)

42 Jef Van Extergem (Dendermonde 18 februari 1898 - Ellrich maart 1945).

DE CLERCQ EN HET HUMANITAIR EXPRESSIONISME

De gezaghebbende literatuurhistoricus René Lissens suggereerde terecht in *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* als zou De Clercq met *De Noodhoorn* aan de basis liggen van het humanitair-expressionisme in Vlaanderen. Dr. Matthijs De Ridder heeft dit gegeven verder uitgewerkt. Volgens deze is de humanitaristische inslag en het gemeenschapsgevoel bij De Clercq ‘al evengoed, zoniet sterker aanwezig’ in *Toortsen* en *De zware kroon*. Met de *Noodhoorn* komt ook het ‘activistische’ (men moet dit begrip hier in al zijn betekenissen verstaan) element daar nog bij (zie ook supra). Door de uitzonderlijke (oorlogs)situatie worden De Clercqs beschouwingen uit *Toortsen* en Harmen Riels geconcretiseerd. De dichter legt niet alleen de vinger op de wonde maar roept inherent en meteen op tot actie. De Clercq is zelden universeel. Voor hem moet eerst de nationale kwestie (steeds meer in Groot-Nederlandse zin) worden opgelost. De Ridder stelt: ‘Door de behandeling van vorm en inhoud, en door hun onderlinge relatie in vele gedichten, staat de bundel (*De Noodhoorn*) mee aan het begin van het expressionisme in onze literatuur. De Clercq heeft hier ook het beste gegeven van wat hij te bieden had. Wat nog volgt heeft noch de kwaliteiten noch de karakteristieken die hem een meer representatieve plaats in de geschiedenis van onze letterkunde kunnen waarborgen. Er doen zich in zijn leven geen gebeurtenissen meer voor die dezelfde bewogenheid teweegbrengen als de activistische strijd. Hij heeft zich vóór noch na *De noodhoorn* een tweede maal zo totaal en intens in verzen uitgeleefd. De jongeren waren blij dat sommige socialisten toch hun redenering inzake relatie nationalisme/internationalisme volgden, al betreurde men dat er nog steeds sociaaldemocraten waren die vasthielden aan hun kosmopolitisch standpunt. De verhoopte ‘ontvoogding van de mensheid’ kon echter niet meer buiten de staatsverbanden om geschieden. Van Ostaijen c.s. kwamen tot de conclusie dat écht wereldburgerschap (‘alle Menschen werden Brüder’) pas te bereiken viel via nationale cultuuractie: ‘Een cosmopolities internationalisme dat niet tot op het merg doordrongen is met de levenssappen van het nationalisme vergaat onvermijdelijk aan beenderziekte.’ Met de oudere activisten deelden zij ook de mening dat het Vlaamse volk te diep gezonken was om zichzelf te redden. Een elitaire actie was nodig. De Vlamingen waren immers ‘als kinderen die tegenstribbelen als men hen wast’. De activisten zouden hier zeer ver in gaan want de meeste tegenstand kwam van hen voor wie de hervormingen eigenlijk waren bedoeld. Het verheven doel heiligde dus van langs om meer de middelen...

ACTIVISMUS⁴³

In Duitsland was de invloed van Friedrich Nietzsche op de jongere generatie vanaf 1900 zeer sterk geweest. Het ego moest met de nodige wilskracht de conformistische kuddegeest vervangen. Heinrich Mann concretiseerde met zijn artikel ‘Geist und Tat’ uit 1911 waarin hij opriep tot sociaal en politiek geëngageerde kunst. Schrijvers moeten uit hun ivoren toren neerdalen en de kloof die er met het volk bestaat, dichten. Het is Kurt Hiller⁴⁴ die ‘activismus’ als literaire stroming introduceert. Hiller had vanaf 1907 het recht op zelfbeschikking over het eigen lichaam verdedigd, een thema dat ook de jongeren in de vooroorlogse Antwerpse en Gentse athenea (o.m. De Clercqs leerling Ledegouwer alias Evarist Verdurme) aansprak. De beweging had ook een politiek aspect vermits de kunstenaars met hun kunst de maatschappij moesten veranderen. Ze was ook voluntaristisch in die zin dat men er van overtuigd was dat men inderdaad zijn wil kon opleggen aan de wereld. Van Marx nam hij over dat je de wereld niet alleen moest interpreteren en begrijpen maar hem tevens moest veranderen. Hillers programma bevatte ook een nieuw onderwijsstelsel, een onvoorwaardelijk pacifisme, het afschaffen van de doodstraf en de vrijheid van meningsuiting. Of de term ‘activismus’ iets te maken heeft met de keuze van de term ‘activisme’ valt te bezien. Als we er inderdaad van uitgaan

43 Men leze hierover de biografie van de jonge activistische dichter Victor Brunclair ‘Dansen op een Vulkan’ van Dieter Vandenbroucke (2014)

44 Kurt Hiller (Hamburg 17 augustus 1885 – Berlijn 1 oktober 1972)

dat Antoon Jacob als eerste de term activisme heeft gelanceerd naar analogie met de Zweedse activisten (25 november 1915), die Zweden aan de zijde van Duitsland in de oorlog wilden brengen, kan je er ook van op aan dat precies Jacob met zijn achtergrond en parcours zeker moet geweten hebben wat het ‘activismus’ betekende en er zich wellicht toe aangetrokken voelde. Het is duidelijk dat de jonge activisten zichzelf als een soort kennisklasse beschouwden, die met haar intellectueel-cultureel monopolie meende namens het niet-opgeleide, ‘onbeschaafde’ volk, op te mogen treden. Ook oudere activisten als De Clercq, Jacob en Borms volgen op hun manier die redenering, die meteen ook hun handelen legitimeert. Het is duidelijk dat bij de kunstenaars onder hen de politieke dadendrang en de expressie van hun kunst gelijk loopt. De Clercqs gedicht ‘slaat met de daad’ zegt genoeg. Nog voor de Eerste Wereldoorlog zijn zowel Borms als De Clercq al gedesillusionneerd in de zgn. kleurpolitiek om de Vlaamse eisen te realiseren. Volgens hen zijn de Vlaamse politici niet in staat en hebben ze ook niet de moed om de Vlaamse problemen op te lossen. De weldaden en mogelijkheden van een parlementaire democratie blijken inderdaad niet geschikt om een meerderheid van Vlamingen in België snel hun rechten te geven. De stap naar het activisme zal hierdoor veel makkelijker en sneller worden gezet. Nochtans mogen we niet vergeten dat beiden zich, zoals bijna alle flaminganten, loyaal Belgisch en koningsgezind opstelden tot in de loop van 1915. Meer en meer geloven zij echter dat een offer en een bevrijdende daad⁴⁵ nodig zijn. Wanneer de oorlogsomstandigheden een werkelijke kans zullen bieden, zullen zij die ook grijpen om hun romantische droombeelden te realiseren. De Ierse Paasopstand en de Russische revolutie, beide ook met een zekere Duitse inbreng gevoerd, scheppen mede het klimaat. Het is duidelijk dat Borms en De Clercq in dit proces mekaar evolutie stimuleren. Borms is sterk onder de indruk van de vermeende rol van Frans van Cauwelaert (die wordt gezien als de prominentste vertegenwoordiger van het ‘oude’ flamingantisme) in de afzetting van De Clercq en Antoon Jacob als leraars na de overname van De Vlaamsche Stem. Eerst had hij niet geloofd dat Van Cauwelaert De Clercq ‘zou hebben kunnen verraden’ aan de Belgische regering maar ‘de afschuwelijke Belgische partijpolitiek heeft u (= Van Cauwelaert) aan ons ideaal ontstolen’. Later spreekt een meer geradicaliseerde Borms van ‘Broodroof’ en de rol van ‘de eens zo gevierde Vlaamse hoofdman (...) die een bepaald zware schuld draagt in de onwettelijke en willekeurige afstelling van onze trouwe strijdgenoten, dichter René De Clercq en Dr. Jacob (...) en die niet genoeg heeft gedaan bij de regering om de afstelling te verhinderen’. Het is klaar dat met de affaire De Clercq-Jacob de raakpunten tussen de oudere, traditionele flaminganten die, elk op het eigen tempo naar het activisme evolueerden, en de jongeren steeds talrijker en sterker werden. Antoon Jacob is een belangrijk ‘liaisonfiguur’ tussen beide generaties. Borms is belangrijk als symbool nl. dat van de vervolgte leraar uit het Antwerpse atheneum waar het gros van de jonge activisten vandaan komen.

INTUSSEN AAN HET SCHILDERSFRONT

Van 8 tot 22 mei 1916 stellen Gust. De Smet en Frits van den Berghe via André De Ridder (redactielid van de oorspronkelijke De Vlaamsche Stem) respectievelijk 39 werken en 23 tentoon in kunstzaal Heystee (Herengracht 545 Amsterdam; zie ook onze bijdrage over 1915). Gewezen hoofdredacteur Albéric De Swarte van de inmiddels ter ziele gegane De Vlaamsche Stem doet de vernissage. Op een aansluitende kunstavond declameert actrice Stella Van de Wiele, vriendin van Frits o.m. gedichten van de toen al geroeyerde René De Clercq. In juni 1916 gaan Frits en Gust. op huizenjacht in het Gooi. In augustus vestigt het gezin Gust. De Smet zich in de Torenlaan bij weduwe Coppens. Van den Berghe vestigt zich met Stella in een pension (Huizerweg, 112) beide in Blaricum, het Sint-Martens - Latem van het Gooi, een achttal kilometer van Bussum. Het huis van De Clercq (‘de

45 Het (bloed)offer kan men eerder linken aan de oudere, religieus-romantische generatie bvb. Borms en achter het front Cyriel Verschaeve. Ook in Ierse Paasopstand spreken de traditionele nationalistes (bvb. Patrick Pearse (Dublin, 10 november 1879 – Dublin, 3 mei 1916)) van een bloedoffer dat een reinigende, louterende en bevrijdende uitwerking zal hebben. De bevrijdende daad kan voor alle activisten gelden doch zeker voor de jongere generatie.

Vlaamsche dorpeling met zijn groote baard' of nog 'de beeldschone grijsaard') ligt op wandelafstand van dat van de schilders en wordt het centrum van vertier waar de kunstenaars mekaar treffen (de rol die het atelier van Frits aan de Gentse Coupure vroeger speelde). De romantische dichter is getuige van de zoektocht van beiden en ziet letterlijk hun eerste expressionistische werken tot stand komen. De Letterkundige Victor Van Vriesland⁴⁶, toen woonachtig te Blaricum herinnert zich volgend tafereel: "Als dan de zon opging, dan ging René de Clercq met die geweldig wapperende baard, hij was een beeldschone grijsaard, die ging dan naar huis. Hij moest anderhalf uur lopen over de hei, naar Bussum waar hij woonde, en liep zingend door weer en wind, heel romantisch, met zijn dronken kop, kwam thuis en ging slapen'. Op Sinterklaasavond 1915 liggen er verpakte geschenken op de dorpel van de De Clercqs. Ze blijken er anoniem gelegd te zijn door de kunstzinnige familie Pieck⁴⁷. Adri Pieck getuigt hierover in een brief aan Jacob (november 1932): 'Op 11 Juli 1915 in ' Bosch van Bredius te Bussum, zagen en hoorden we René de Clercq voor 't eerst. Daarvoor wisten we van de strijd van de Vlamingen om hun recht weinig of niets. Wat we daar hoorden maakte diepe indruk. Die middag zal voor ons altijd onvergetelijk blijven. In de winter 1915-1916 maakten we met René de Clercq en zijn gezin nader kennis. 's Zaterdagnamiddags, als er bij ons muziek werd gemaakt (de familie Karel Platteau⁴⁸ kwam dan ook) kwam hij nogal eens aanlopen. De fluit bracht hij dan mee. Maar er werd ook veel gepraat. We hoorden over 'Tamar'⁴⁹ waar hij in de zomer 1916 mee bezig was, maar 't allermeest sprak hij in die tijd over Vlaanderen.' (...) 'In de nazomer van 1916 mochten mijn zuster en ik voor 't eerst zijn portret tekenen. Hij schreef in die tijd 'Tamar' en we genoten ervan, als hij opeens papier en potlood uithaalde, 'n paar regels opschreef en 't geheimzinnig weer wegstak. Vooral toen we hoorden dat poseeren anders een lastig werk voor hem was, en dit de eerste keer, dat hij terwijl kon zitten, werkte. Daarna heb ik hem nog herhaaldelijk geteekend en veel kleine schetsjes gemaakt.' Dochter Elza herinnert zich bvb. de avond van 11 juli 1916 als de familie Pieck met honden, kinderwagens en lampions en onder belangstelling van de ganse buurt 's nachts van bij de De Clercqs te voet door het bos vertrekt. Op 15 juli zijn De Smet en van den Berghe aanwezig op de begrafenis van Rik Wouters in Amsterdam. De Clercqs 39ste verjaardag

Tamar, een bijbelspel waar De Clercq al in 1916 mee bezig was zou uiteindelijk in februari 1918 verschijnen. Fritz Van den Berghe maakte vier illustraties nl. Tamar, Sjela, Juda en een verleidingscene met de appel.

46 Victor Van Vriesland (Haarlem, 27 oktober 1892 – Amsterdam, 29 oktober 1974)

47 De familie Pieck woonde toen te Bussum aan de Huizenweg. De heer Anton Pieck is schoolhoofd te Amsterdam en heeft een grote belangstelling voor literatuur. Hij is van Amsterdam naar het Gooi verhuisd omdat één van zijn dochters astmatisch is. Vader Pieck was behoudend liberaal, protestant, las Het Algemeen Handelsblad, een Amsterdams liberaal dagblad, was cultureel Groot Nederlander en was tijdens de oorlog niet uitgesproken Duits- of Engels gezind. De wereldvredegedachte, vegetarisme en respect voor de natuur stonden bij de Piecks hoog in het vaandel geschreven. Zoals De Clercq zelf, heeft vader Pieck een grote verering voor Goethe en Shakespeare. Samen met René werkt hij in de naoorlogse tijd aan de samenstelling van een bloemlezing uit de Nederlandse literatuur voor schoolgebruik. Dat werk wordt afgebroken door de dood van de heer Pieck. Er zijn vier dochters: Marie, een bekwame lerares, Adri, kunstschilderes, Betty, die helpt in de huishouding, en Greetje, die tekent, aan grafiek doet en tevens een goede pianiste is. De sfeer die bij de Piecks heerste, die nogal Engels aandoet, wordt door De Clercq opgeroepen in zijn roman Het zonnefluitje (1925), daar als de familie Rijkhart uitgebeeld. Van Betty en Marie maakt hij in de roman één personage: Eerda

48 Karel Platteau (geen biografische gegevens bekend) is een gevluchte zakenman (muziekuitgever) uit Kalmthout. Mevrouw Platteau is een academisch geschoolde pianiste. Zij zijn familie van Jules (Juliaan) Platteau die zich achter de IJzer bevindt (zie supra).

49 Tamar, Bijbels verhaal in verzen zal pas in 1918 verschijnen, geïllustreerd door Frits Van den Berghe. In het najaar van 1916 verschenen al gedeelten in Onze Eeuw.

op 14 november 1916 wordt op waardige wijze gevierd. Het mannelijk gezelschap heeft oude traditioneel Hollandse kostuums kunnen lenen, doet zich aan allerlei tegoed en rookt voor de gelegenheid lange Goudse pijpen. René krijgt van de De Langes (zie bijdrage 1915) de verzamelde werken van Shakespeare cadeau. In die tijd is er ook sprake van schaatspartijen waar René met zijn lange baard en zijn korte (Vlaamse wijze?) pasjes een curiosium blijkt te zijn.

Op 16 december loopt in het Stedelijk Museum van Amsterdam een tentoonstelling Belgische Kunst - Schilderijen, teekeningen en beeldhouwwerken. Minister Prosper Poulet patroneert deze tentoonstelling van 350 werken, verspreid over zes zalen. Tussen de traditionele werken vallen de moderne creaties van Gust. en Frits op. Op de tentoonstelling hangt

o.m. Frits' kersverse schilderij *De Schilder* geïnspireerd op de held van De Clercq's vooroorlogse roman Harmen Riels, een alter ego van De Clercq, die in de roman schilder en geen dichter is. De 'carruur' van het figuur op het schilderij laat vermoeden dat het inderdaad om René De Clercq gaat⁵⁰.

Frits heeft het complexe werk zeker gelezen en begrepen en naar verluidt hebben René en Frits het dikwijls over het thema van de roman. Ook de rol van de femme fatale uit de roman, Noirette, komt regelmatig te berde o.m. door de vrij problematische relatie van Frits met Stella Van de Wiele.

De Clercq verklaart later over dit schilderij: 'Van de vele schilderijen en schetsen die ik van Frits Van den Berghe zien mocht, heeft geen werk mij zoo getroffen als het groote doek dat hij 'de schilder' doopte maar dat men evengoed 'de kunstenaar', 'de strevende' zou kunnen betitelen of wellicht het best nog: 'een willende, een kunnende'. In 1916 schildert Frits Van den Berghe ook een eerste imposant portret van De Clercq, een gedicht declamerend, waarin de wederzijdse vriendschap wordt geconsacreerd. Andere werken van Frits en Gust. uit 1916, waarvan een groot deel in De Clercq's bezit zullen komen, zijn *Dahlias*, *Heide met sparren*, *Tegenlicht in het Gooi*, *Boer voor een hoeve in de Zomer* van Frits en *Gezeten naakt*, *De rode hoeve*, *De woonboot*, *Kinderhoofd*, *Hollands interieur*, *Venster op de stad*, *Winterlandschap*, *Zonnig landschap*, *Hoeve en wagen* (diverse werken), *Hoeve Blaricum* (diversen), *Haven van Spakenburg* (diversen), *Landschap* (diversen), *Duinen*, *Stilleven met commode*, *Hansworst* en *Accordeon* van Gust. Het is duidelijk dat de Duitse en Nederlandse voorbeelden (zie onze bijdrage over 1915) beginnen door te werken in hun kunst.

Fritz Van den Berghe's De Schilder

Portret Rene De Clercq door Fritz Van den Berghe. De imposante dichter leest met veel vuur een eigen gedicht voor zoals hij dit vaak deed (en zou doen) op voordrachten en manifestaties. De Clercq's hoekige reuzenvuisten doen al danig expressionistisch aan. De dichter zit met hoog gekruiste benen. De rode kleur geeft de hevige gloed en passie weer en rond De Clercq's hoofd versterkt een felle lichte kleur als het ware zijn spiritueel vermogen. Het werk werd niet op bestelling maar uit

Noot: algemeen bekende personen alsook diegene die regelmatig in onze vorige bijdragen voorkwamen, werden niet meer vermeld.

⁵⁰ In Adam en Eva -De Schepping van 1920 en De Zonneschilder van 1921 herkennen we duidelijk De Clercq.

*Fritz Van den Berghes
Adam en Eva -De Schepping: René De Clercq als god de vader*

*ook in De zonnescilder Fritz Van den Berghes is
De Clercq duidelijk te herkennen.*

